

SPECIALE, AALBORG UNIVERSITET, KANDIDATUDDANNELSEN I SOCIALT ARBEJDE
CAMILLA LIANE BLOHM NIELSEN, 2019 2520, APRIL 2022

MODERNITETENS SKYGGESIDER

- *generation bekymring*

Indholdsfortegnelse

<i>Abstract</i>	3
<i>Del 1: Indledende afsnit</i>	4
Moderniteten i overordnede linjer	4
Specialets fokus	7
Problemformulering	10
Specialets opbygning	11
<i>Del 2: Videnskabsteori og metode</i>	12
Videnskabsteoretisk position	12
Hermeneutikkens rolle i specialet	13
Kritisk teoris rolle i specialet – specialets normative ideal	15
Metode	18
Valg af interviewet som metode i dataindsamlingen	18
Udvælgelse af informanter samt adgang til feltet	20
Interviewgennemførelse	22
Analysestrategi	25
<i>Del 3: Analyse</i>	30
Introduktion til analysen og dens teoretiske bidrag	30
Analysedel 1: Børns sociale liv og venskaber i moderniteten	31
Accelerationen af social forandring og dennes betydning for børns sociale liv i moderniteten	33
Teknologisk acceleration og dennes betydning for børns sociale liv i moderniteten	37
Accelerationen af livets tempo og dennes betydning for børns sociale liv i moderniteten	42
Fremmedgørelse som konsekvens af børns accelererede sociale liv i moderniteten	46
Delkonklusion	48
Analysedel 2: Børns forhold til skole, uddannelse og fremtidig karriere i moderniteten	50
Præstér, præstér, præstér – grundskolens tapre soldater	51
Vid hvad du vil og gå målrettet efter det – tidsspilde er den værste synd	56
Delkonklusion	59
<i>Del 4: Afsluttende afsnit</i>	61
Konklusion	61
Perspektivering	62
<i>Litteraturliste</i>	64

Abstract

This thesis directs a critical theoretical look at the negative consequences modernity's way of life can have on children's well-being. With a firm belief that it is the children's own views and perspectives on their everyday lives, that will be the most important tool to examine how the characteristics of modernity have reached the sphere of childhood, the thesis's own data collection is based on interviews with children from 5th – 10th grade in secondary school. True to the inductive approach of the thesis, it is the data collection's findings, that have led to which theoretical perspectives are suited and therefore selected in order to understand, lift and nuance the concerns and struggles, which are part of children's life in modernity. In this regard Hartmut Rosa's contribution to critical theory, especially his thoughts on acceleration and alienation, is particularly comparable with the findings in the thesis's data collection. In the interviews, when the children tell about their everyday lives and thereby introduce us to their thoughts and concerns, there is no doubt that their views and perspectives are highly comparable with a theoretical framework which, like Rosa's, deals with the temporal patterns of modernity and, not least, modern man's struggle to keep up with the pace of life. Just as the interviews have had a decisive impact on the thesis's primary theory selection, the interviews have been crucial for the thesis's more specific focus on firstly children's social life and friendships in modernity, and secondly on children's relationship to school, education and future career. Two areas where the data collection's findings show, that children in particular are affected by demands and expectations, and also two areas that to a great extent contribute to concerns challenging children's *peace of mind* – a term that will frame the normative ideal throughout the thesis.

Modernitetens skyggesider

- *generation bekymring*

Del 1: Indledende afsnit

Dette speciale skal handle om børn. Mere præcist skal det handle om, hvordan det kan se ud at være barn i moderniteten. I sin videnskabelige position er specialet helt gennemgående inspireret af kritisk teori og det bliver i tråd hermed specialets fornemmeste opgave at leve op til kritisk teoris ideal om et frigørende sigte. Med det epistemologiske udgangspunkt, at videnskaben ikke alene skal beskrive og forklare samfundets forhold, men at den også har til hensigt at rejse begrundet kritik af udviklingstræk, som står i vejen for menneskelig frigørelse, så vil jeg gøre mit ypperste for netop at belyse, hvordan modernitetens skyggesider kan have alvorlige konsekvenser for børns trivsel (Juul og Pedersen, 2012, s. 409-411). Her indledningsvis vil jeg dog tage mig god tid til først at skitsere de mere overordnede kendetegn ved moderniteten. Det gør jeg, fordi det netop er herfra specialet tager sit afsæt. Det er disse overordnede kendetegn ved moderniteten, som omkranser barnet – det er modernitetens helt grundlæggende vilkår, det er det teoretiske fundament for specialets forforståelser og det er denne skitsering, der udgør baggrunden for resten af specialets fokus på børn i moderniteten.

Moderniteten i overordnede linjer

Perfekthedskultur, præstationssamfund, højhastighedssamfund, konkurrencestat og selvets kultur er alle begreber, der forsøger at indfange moderniteten. Begreberne leder os hen på en forståelse af et samfund og en nutid med en indlejret konkurrence- og vækstlogik, som er under fortsat hastig udvikling. Et samfund, hvor vinderne af stoledansene får indfriet deres mål – eller i hvert fald får en plads i den næste stoledans - og hvor taberne må give op eller kæmpe sig tilbage med de skader de end har måtte pådrage sig, da de blev skubbet af en stol af én, som var hurtigere, kvikkere eller bare mere målrettet (Bauman, 2006, Juul, 2017, Petersen, 2016 samt Rosa, 2014). Et samfund, hvor accelerationen af vores livsførelse er altgennemtrængende og altomfattende. Og hvor netop den accelererede livsform udøver pres ved at påføre konstant frygt for, at man taber kampen og at man

måske ikke længere vil være i stand til at holde trit og leve op til de konstant skærpede krav, man konfronteres med. For tænk hvis man havde brug for et hvil og blev ekskluderet fra rotteræset (Rosa, 2014). Begreberne leder os hen mod modernitetens hyldest af det aktive, ambitiøse, udviklingstrængende, selvrealiserende menneske, der præsterer, udvikler sig, følger med, er i stand til at træffe beslutninger og – uden slinger i valsen – går efter sine mål. Koste hvad det vil (Juul, 2017, Petersen, 2016, samt Rosa, 2014).

Udviklingen er ikke ny og da heller ikke ukritiseret. Moderniteten har sine ofre. De indlysende ofre er dem, som ikke klarer presset. Dem som ikke kan holde tempoet, dem som ikke får grebet mulighederne og dem som ikke får realiseret deres mål. For nogle bliver belastningen så stor, at den ikke er til at bære. Stress, angst og depression betragtes i høj grad som folkesygdomme, der har sine rødder i modernitetens livsførelse (Juul, 2017, s. 8, s. 13 samt kap. 5). Udviklingen skal sandsynligvis forstås i lyset af, at individets skæbne ikke længere er afgjort efter den slægt, individet fødes ind i. I moderniteten kan du nemlig blive lige hvad du vil – hele verden ligger for dine fødder. I denne verden af optioner er dine valg dog dit ansvar og dit alene - præcis ligesom det er dit ansvar, om du indfrier de mål, du har sat for dig selv. Pointen er, at du i moderniteten er din egen lykkes smed og at du alene kan takke dig selv, hvad enten du lykkes eller fejler i din egen selvrealisering. Du kan fejre dig selv, når du sejrer, men til gengæld er der ingen andre end dig selv, som du kan bebrejde dine nederlag (Petersen, 2016, s. 58-59 samt Juul, 2017, s. 15, kap. 2 samt kap. 5). I netop denne forbindelse kalder Ehrenberg depressionen for en utilstrækkelighedspatologi, der skyldes den udmattelse af selvet, som jagten på autentisk selvrealiseringen medfører. Nutiden fordrer travle, initiativrige og funktionsduelige individer, der er i stand til - på egen hånd vel at mærke - at realisere sig selv i en verden, hvor næsten intet ligger fast. Modernitetens idealtype er den evigt opportunistiske personlighed og som man let kan forestille sig, kan dette føre til en rovdrift på individets ressourcer. Som Ehrenberg påpeger, bliver depressionen en naturlig reaktion på forholdene omkring individet. Man kan sige, at individets frihed til at skabe sig selv bliver vendt til krav, der i højere grad belaster individet, end det frigør det (Juul, 2016, s. 613 samt Juul, 2017, s. 101). Petersen udtrykker i tråd med Ehrenberg, at konkurrencen ligger som et fint lag fernis over præstationssamfundet. I præstationssamfundet tilskyndes individet til at optimere sig selv og gøre sig attraktiv overfor arbejdsmarkedet, hvorved det pålægges at internalisere en særlig vindermentalitet. Individet må, som Petersen siger, være autonomt, omstillingsparat, fleksibelt, tilpasningsdygtigt og ikke mindst resilient, når det kommer til at overkomme svære livsbetingelser. Alt sammen i optimeringens, produktivitetens og

effektivitetens navn. Det ideelle individ skal således kunne forvalte præstationssamfundets indbyggede frihed og konkurrencens tørst efter sejr og det er Petersens helt gennemgående pointe i *Præstationssamfundet*, at netop disse krav til individet kan være ødelæggende og i mange tilfælde vil kunne forklare depressions udbredelse i moderniteten (Petersen, 2016, kap. 2, 3 og 4).

Oveni ansvaret for din egen selvrealisering kommer, at du helst ikke skal tænke dig om for længe. Tiderne ændrer sig hastigt og de kompetencer, der efterspørges i dag, er ikke nødvendigvis de samme, som dem der vil efterspørges i morgen. Du har evigt travlt, du skal være målrettet og opportunistisk og så skal du være klar til - når som helst - at miste alt hvad du har kæmpet for, for i moderniteten hersker uforudsigeligheden. Modsætningen mellem kravet om selvrealisering på den ene side og på den anden side de faktiske muligheder den enkelte har for at kontrollere sit eget liv udgør et pres, der kan føre til konsekvenser for dem, der ikke løser gåden. Bauman, som netop beskæftiger sig med denne modsætning, påpeger ironien i, at kravet om selvrealisering bliver stadig større samtidig med at individet gradvist mister mere kontrol over sit liv i en evig foranderlig og flygtig verden, hvor bl.a. efterspørgslen af specifikke kompetencer kan ændre sig fra dag til dag. På den ene side forstår mennesket sig selv som ekstremt frit og på den anden side føler det sig ude af stand til at planlægge sit eget liv. I denne flydende modernitet, som Bauman kalder moderniteten, hersker altså en eksistentiel usikkerhed, som kan belaste de fleste. Du kan ikke være sikker på, at du kan bruges til noget. Heller ikke selvom du - som det idealmenneske du er - har kæmpet med alt hvad du har, for at nå dine mål (Juul, 2017, s. 110-113 samt Bauman, 2006, s. 53).

Modernitetens ofre bliver således i høj grad tænkt på som dem, der ikke lykkes – dem der ikke løber hurtigt nok, dem der ikke klarer presset, dem der mister jobbet, dem som dropper uddannelsen, dem som melder sig ud af rotteræset. Ved nærmere eftertanke er ofrene dog måske lige så meget dem, som fortsætter stoledansene og dem som bevæger sig hurtigere og hurtigere og strækker sig længere og længere - måske for at nå det næste mål og måske bare for at blive, hvor de er. Umiddelbart oses de af succes, men hvad er omkostningen? Kan man være rigtig lykkelig inde i det hamsterhjul eller mangler man noget, som giver sand mening? I jagten på udvikling og succes og i den evige stræben efter nye mål, glemmer man så de elementer i livet, som virkelig betyder noget? Flere kritisk teoretiske røster ville svare ja og eksempelvis pege på vigtigheden af de øjeblikke, hvor der er tid til fordybning, tid til eftertanke, tid til pauser og tid til at bare at være – både alene og sammen med andre (Rosa, 2014 samt Honneth, 2003).

I forlængelse af ovenstående kan man eksempelvis med Honneth og Taylor argumentere for, at de

menneskelige behov for solidaritet, fællesskab og anerkendelse er på kollisionskurs med præstationssamfundets egotripende individualisme. At det gode liv realiseres sammen med andre og at idealet herom ikke kan realiseres uden anerkendelse og meningsgivende fællesskaber. Honneth og Taylor argumenterer således med hver deres Hegelinspirerede bidrag til kritisk teori for, at modernitetens negative frihedsbegreb – altså opfattelsen af frihed som en eliminering af enhver begrænsning på individets udfoldelsesmuligheder - er en trussel mod det gode liv. På sin vis kan man sige, at modernitetens idealer slår over i deres egen modsætning. Meningen var muligvis frihed til selvrealisering, men spørgsmålet er, om ikke individualismen og dens selvcentrering binder os til ligegyldighed overfor de elementer i livet, der rækker ud over selvet og hermed binder os til en livsførelse, som fører til meningsstab og forfladigelse af livet (Juul, 2017, s. 38 – 43 samt kap. 3, Juul, 2016, s. 611-612 samt Honneth, 2003, s. 118-131).

Rosa vil i en hvis form for lighed påstå, at social acceleration fører til en fremmedgørelse, som forhindrer os i realiseringen af det gode liv i det senmoderne samfund (Rosa, 2014, s. 13). Uddybende peger Rosa på, at mennesket mangler ”forbindelse”, og at vi bliver åndeligt, socialt og kropsligt fladmaste af modernitetens tempo. Mennesket føler sig som fanget i en trædemølle eller som placeret på en rulletrappe, der kører i den forkerte retning. Vi kan skriges af verden, men det eneste vi får igen er et øget tempo. Rosa definerer sit helt centrale begreb fremmedgørelse, som frivillige handlinger, man i virkeligheden ikke har lyst til at udføre og det er netop fremmedgørelsen, der er helt central i en tid, hvor mennesket vil gøre alt for at undgå druknedød i modernitetens altopslugende hav af krav. Således afholder den sociale acceleration og fremmedgørelsen os fra oplevelser af resonans – de forhold, som giver mening, de oplevelser, som sætter aftryk og de tidspunkter, hvor vi i sandhed er forbundet til det vi laver, dem vi er sammen med og der, hvor vi er. De forhold, hvor vi lader os nå, bevæge og gribe af andre mennesker og af de ting, der omgiver os. Resonans er ifølge Rosa de vibrationer, der opstår, når vi oprigtigt elsker vores liv og den aktuelle situation, vi indgår i. Samtidig de oplevelser vi går glip af, når vi løber forpustede, forhastede og fremmedgjorte rundt i et stadig hurtigere roterende hamsterhjul (Rosa, 2014, s. 9 samt del 3, Rosa, 2021, s. 17-18, Sonne, 2016 (1) samt Sonne, 2016 (2)).

Specialets fokus

Som det er belyst i det ovenstående, rammer modernitetens skyggesider bredt og således har modernitetens krav til individet mange ofre. I dette speciale vil fokus rettes mod de negative

konsekvenser, som modernitetens livsform kan have for børns trivsel og på den måde vil det være specialets formål at skrive frem, hvordan netop de generelle udviklingstræk i moderniteten nu også forgrener sig ind i barndommens sfære. Emnet er vigtigt af flere årsager. Det er det naturligvis først og fremmest, fordi det efterhånden står tydeligt, at præstationsræset er ved at få fast greb om børnenes hverdagsliv og at dette har store negative konsekvenser for børns trivsel – et udiskuterbart anliggende for det sociale arbejdes felt (Social- og ældreministeriet, 2005, §11 samt kap. 11). Hertil kan man diskutere, om dette fokus på at være barn i moderniteten også er vigtigt, fordi det giver et råt indblik i netop skyggesidernes gennemslagskraft, når selv børnene, der er noget af det mest beskyttede vi har, opsluges af det forømtalte hav af krav.

Der er de seneste år rettet tiltagende videnskabeligt fokus på netop de konsekvenser, som modernitetens livsform kan have for børns og unges trivsel. I særdeleshed har Center for Ungdomsforskning (CeFU) med projektet ”Ny udsathed” bidraget med forskningsmæssige svar på spørgsmål, der netop handler om, hvorfor stadigt flere unge rammes af psykisk mistrivsel. CeFU peger på, at denne ”nye udsathed” i modsætning til den klassiske udsathed skal ansues som et langt bredere kulturelt og socialt fænomen, der trækker spor på tværs af sociale lag, og som potentielt kan ramme alle unge. CeFU forstår hertil ny udsathed som et fænomen, der sætter sig igennem, når unge oplever et markant kulturelt præstations- og forventningspres i uddannelsessystemet såvel som i ungdomslivet generelt – en udsathed som CeFU fremhæver, kommer til udtryk i oplevelsen af eksempelvis stress, angst og depression blandt et stadig stigende antal unge (CeFU, 2022 samt Katznelson, 2021).

Det er ikke alene CeFU, der retter opmærksomhed mod denne nye form for udsathed. Børns Vilkår konkluderer eksempelvis med to nyere publikationer fra 2020 *Pres og stress – Krop, køn og digital adfærd* og *Pres og stress – skolen og det trygge klassemiljø*, at presset på børn aldrig har været større. Der omtales flere forhold, som kan sætte forventninger og krav til børn, som for børnene kan føles uoverkommelige at indfri. Børn oplever sig i stigende grad pressede over at skulle leve op til krav og forventninger hvad angår alt fra venskaber og familieforhold, til aktivitet på sociale medier, fritidsinteresser, udseende, sundhed, skole og lektier samt stillingtagen til fremtid. Børn i folkeskolealderen beretter om følelser af, at det aldrig kan lykkes, at være god nok. En følelse, som for nogen fører til stress. Mange er bekymrede for fremtiden. For rigtig mange hersker en generel bekymring for, om voksenlivet vil stille større krav, end de kan indfri. Børn fortæller om angsten for ikke at blive til noget og lysten til at give helt op. Næsten hver tiende af skoleeleverne i 6. til 9. klasse fortæller, at de forventer at få en lav livstilfredshed som voksne (Børns Vilkår, 2020 (1) samt

Børns Vilkår, 2020 (2)).

I tråd med Børns Vilkårs konklusioner konkluderer Børnerådet i en undersøgelse fra 2018, at mange børn og unge oplever ”*et massivt pres fra skolen og samfundet, og at de bekymrer sig i alarmerende grad om fremtiden*” (Børnerådet, 2018, s.1). Undersøgelsen viser, at 74 pct. af børnene i 8. klasse oplever, at de indimellem, ofte eller hele tiden er pressede. Hovedparten af børnene beskriver, at presset er relateret til deres skolepræstationer og valg af uddannelse, men mange beskriver ligeledes, hvordan presset er relateret til deres sociale liv og relationer. Børnenes bekymringer er således i høj grad centreret om fremtiden og frygten for ikke at slå til i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet, men bekymringerne kan også handle om frygten for at blive ensom eller ikke at finde en at dele livet med. Som det fremhæves i undersøgelsen, tegner der sig et billede af et børne- og ungdomsliv, som har karakter af et individuelt udskillelsesløb, hvor man konstant er i farezonen for at tabe kapløbet, mens andre overhaler én på vej mod det gode liv, og hvor det eneste alternativ til at vinde, det er at tabe (Børnerådet, 2018).

Det er netop denne udvikling, som udgør motivationen for dette speciale. Som beskrevet indledningsvis er specialet gennemgående kritisk teoretisk i sin videnskabelige position og dette forpligter til en kritisk forholden til udviklingstræk, der kan stå i vejen for et godt børneliv. Fra et sådan ståsted bliver det helt essentielt at forstå børnenes perspektiv og deres oplevelse af at være barn i moderniteten. Og hvordan gør man så det bedst? Hvordan opnår man bedst indsigt i, hvad det er, der er på spil, når børn i stigende grad oplever et uoverkommeligt pres på deres skuldre? Man taler naturligvis med børnene. Med den urokkelige overbevisning, at det er børnenes egne stemmer, som vil være det bedste værktøj til netop at blotlægge, hvordan modernitetens udviklingstræk udfordrer børns trivsel, er specialets egen dataindsamling således baseret på interviews af i alt 12 børn fra 5. – 10. klasse i grundskolen.

Det er oplagt at spørge sig selv, hvad dette speciale kan bidrage med, som den allerede eksisterende forskning ikke gør og her er der særligt to forhold, som jeg vil fremhæve. Først og fremmest tilbyder specialet en analyse, hvor kritisk teoretiske bidrag helt gennemgående løfter dataindsamlingens empiriske fund til nye forståelseshorisonter. Hvis man tager de ovennævnte bidrag fra henholdsvis CeFU, Børns Vilkår og Børnerådet som eksempel, så er det helt gennemgående, at disse undersøgelser i højere grad er optaget af en formidling af deres empiriske resultater, end en analyse af disse resultater i en teoretisk kontekst. Her er det netop hensigten med specialet, at en analyse, der vægter teori og empiri lige, vil kunne bidrage med nuancer og forståelser af at være barn i moderniteten, som ikke ville kunne opnås ved en videregivelse af

dataindsamlingens empiriske resultater alene. En anden måde hvorpå dette speciale adskiller sig fra de ovennævnte bidrag fra CeFU, Børns Vilkår og Børnerådet er i dets valg af interviewet som dataindsamlingsmetode. Udover Børns Vilkårs undersøgelse, hvor spørgeskemaformen er suppleret af interviews og analyse af opkald til Børnetelefonen, så har alle undersøgelser spørgeskemaer som dataindsamlingsmetode. Dette har den fordel, at resultaterne kan blive af mere generel karakter og det er da også tydeligt, at det er undersøgelsesernes formål at sige noget om udbredelsen af børns og unges mistrivsel i moderniteten. Det er ikke formålet i dette speciale. I stedet er formålet at sige noget om, hvordan det *kan* føles at være barn i moderniteten og netop her har interviewet som metode bidraget med personlige, dybdegående fortællinger, der giver et indblik i børns forhold i moderniteten, som en spørgeskemaundersøgelse aldrig ville kunne bidrage med på samme måde.

Med specialets gennemgående hermeneutiske inspiration og induktive tilgang har interviewene spillet en helt central rolle for specialets udformning. Udover interviewenes bidrag i form af personlige skildringer af børns bekymringer og kampe i moderniteten, har børnenes perspektiver således været guidende for specialets mere præcise fokus. Det er børnene der ved, hvad der vejer tungest. Det er børnene, der ved, hvor presset er størst - derfor også børnenes perspektiver, som har peget specialet hen, hvor det er endt. Som CeFU, Børns Vilkår og Børnerådet påpeger, rettes presset mod børn fra flere sider og i denne forbindelse har interviewene med børnene haft en helt afgørende betydning for, hvilke dele af børns liv i moderniteten, der har fået fokus i specialet. På den måde har det i allerhøjeste grad været børnene, som har bestemt analysens specifikke fokus - først på børns sociale liv og venskaber i moderniteten, samt efterfølgende på børns forhold til skole, uddannelse og fremtidig karriere. To områder, hvor dataindsamlingens fund netop viser, at børn i særdeleshed er påvirket af krav og forventninger og hermed også to områder, der i allerhøjeste grad bidrager til bekymringer, der udfordrer børns *ro i sindet* – et begreb, som vil udgøre det normative ideal i specialet og som naturligvis vil blive udfoldet yderligere i de videnskabsteoretiske afsnit.

Problemformulering

Med udgangspunkt i ovenstående lyder specialets problemformulering som følger:

Hvordan er kendetegnene ved moderniteten på kollisionskurs med idealet om ro i sindet hos børn, samt hvordan bidrager forringelsen af børns betingelser for ro i sindet til børns lidelser i moderniteten.

Specialets opbygning

Specialet vil være delt op i 4 overordnede dele. Efter denne *del 1*, som har udgjort specialets indledende afsnit, vil specialets videnskabsteori- og metodedel følge. Denne *del 2* vil først og fremmest uddybe, hvordan specialet henter sin videnskabsteoretiske inspiration fra henholdsvis hermeneutikken og fra den kritiske teori. Herefter vil specialets mest centrale overvejelser og argumenter omkring metodevalg blive præsenteret - herunder overvejelserne omkring valget af interviewet som metode, - overvejelserne omkring udvælgelsen af informanter, - overvejelserne og opmærksomhedspunkterne omkring selve interviewgennemførelsen samt endelig, overvejelserne og argumenterne omkring specialets analysestrategiske tilgang.

Del 3 vil udgøre specialets analyse. Som berørt ovenfor vil analysen bestå af to overordnede analysedele. Hvor *første analysedel* vil beskæftige sig med børns sociale liv og venskaber i moderniteten, vil den *anden analysedel* beskæftige sig med børns forhold til skole, uddannelse og fremtidig karriere. Med udgangspunkt i dataindsamlingens fund, herunder børnenes samstemmige udtryk for at det er indenfor disse to områder, hvor de er særligt belastede af forventninger og krav, som kan føles uoverkommelige at leve op til, er det netop vurderingen, at det er disse to overordnede fokusområder, der vil udgøre det bedste fundament til at belyse specialets problemformulering og hermed til at blive klogere på, hvordan kendetegnene ved moderniteten kolliderer med idealet om ro i sindet hos børn. Hertil hvordan netop forringelsen af børns betingelser for ro i sindet bidrager til børns lidelser i moderniteten.

Dataindsamlingens fortællinger om børns hverdagsliv, herunder om deres bekymringer og kampe i moderniteten, taler sig direkte ind i en teoretisk ramme, der beskæftiger sig med modernitetens tidslige mønstre, herunder det moderne menneskes kamp for at følge med hamsterhjulets fart. Med dette udgangspunkt vil netop Rosas teori omkring acceleration og fremmedgørelse, som er berørt indledningsvis, udgøre det helt gennemgående teoretiske bidrag i specialets analyse. For at nuancere og løfte analysens refleksioner og pointer vil der hertil inddrages supplerende teoretiske bidrag i form af Baumanns blik på moderniteten som en flydende modernitet, Honneths kritisk teoretiske perspektiver omkring menneskets behov for anerkendelse, Petersens refleksioner omkring

modernitetens præstationssamfund og Pedersen bidrag til analysen af modernitetens konkurrencestat.

Del 4 vil udgøre specialets afsluttende afsnit. Dette først og fremmest i form af en konklusion af analysen. Da begge analysedele afsluttes med grundige delkonklusioner, vil denne endelige konklusion alene fungere som en helt overordnet samling af netop delkonklusionernes pointer.

Specialet vil slutes af med en perspektivering, hvor der vil ske en forholden til specialets relevans for det sociale arbejdes felt. Dette først og fremmest i en omtale af den kritiske teoris uundværlige rolle i et evigt foranderligt landskab af sociale problemer, hvor en løbende tilpasning af det sociale arbejde efter aktuelt herskende udviklingstræk er nødvendig for både forebyggelsen og afhjælpningen af de nyere former for udsathed, som det sociale arbejde løbende stilles overfor.

Slutteligt omkring specialets opbygning er det relevant at påpege, at hvad angår specialets diskussioner, så har det været et bevidst valg, at disse ikke rammes ind i et særskilt afsluttende afsnit. Diskuterende refleksion over både metodologiske og teoretiske valg er helt afgørende for et velargumenteret speciale, som både viser kritisk sans og nuancer og netop derfor er den diskuterende tilgang prioriteret højt gennem hele specialet. Frem for en udskydelse af relevante diskussioner til et afsluttende afsnit, er diskussioner således i stedet taget løbende og i netop de kontekster, hvor de har hørt hjemme og har krævet deres udfoldelse.

Del 2: Videnskabsteori og metode

Videnskabsteoretisk position

En reflekteret stillingtagen og en tydeliggørelse omkring specialets videnskabsteoretiske position er helt afgørende for gennemsigtigheden af de grundantagelser, som specialet er bygget op omkring. Et hvert troværdigt og gennemskueligt projekt af videnskabelig karakter kræver grundige overvejelser omkring de epistemologiske og ontologiske grundantagelser, som gør sig gældende i projektets videnskabsteoretiske retning. Hvad er det f.eks. for nogle antagelser, som projektets spørgsmål er baseret på? Hvilke forståelser af livets forhold - hvilket verdenssyn, menneskesyn og genstandssyn - ligger bag vores forståelser? Hvad er videnskabens centrale rolle og hvad kan videnskaben fortælle os noget om? Hvad kan den ikke fortælle os noget om? Hvad er dens sigte?

Og hvilke metodologiske fremgangsmåder bør et projekts resultater bygge på, sådan at man opnår den viden, man stræber efter? Det er blot nogle af de spørgsmål, som en bevidsthed om videnskabsteoretisk retning besvarer og ekspliciterer (Juul og Pedersen, 2012, kap. 11 samt Olesen og Monrad, 2018, kap. 12).

Med udgangspunkt i ovenstående vil der i det følgende redegøres for, hvorfra specialet henter sin videnskabsteoretiske inspiration og hermed også for, hvilke grundantagelser specialet er bygget op omkring. Mere specifikt vil det uddybes, hvordan specialet tager sit primære videnskabelige udgangspunkt i henholdsvis hermeneutikken og i kritisk teori – i en forening også kaldet kritisk hermeneutik (Olesen og Monrad, 2018, s. 325-327).

Hermeneutikkens rolle i specialet

Hermeneutikken er optaget af forforståelsers betydning for produktionen af viden. Mere specifikt betragtes vores forforståelser som grundvilkår, der ofte er produktive for vores erkendelsesproces. Hermeneutikken understreger hermed, at ingen forskning, eller forståelser i øvrigt, begynder som ubeskrevne blade - enhver forståelse er betinget af en forudgående forståelse og vi må derfor ikke se bort fra vores kulturelle, vores historiske eller vores sociale forudsætninger for fortolkning. I hermeneutikken omfavner man disse forforståelser. I stedet for enten at benægte forforståelsers betydning eller at sætte dem i parentes, som man ser det i andre videnskabsteoretiske traditioner, er opgaven i hermeneutikken, at eksplicitere forforståelser og lade dem udfordre af nye forståelseshorisonter. Det er hermed den epistemologiske grundantagelse, at forskeren hverken kan eller bør sætte sin væren i verden i parentes og at viden netop opstår i et dialektisk samspil mellem forskerens forforståelser og de erfaringer, der løbende gøres i en videnskabelig undersøgelse. I hermeneutikken søger man således ikke et stensikkert fundament for erkendelsen - de rene fænomener – men bestræber sig på at lade samspillet mellem forskerens forforståelser og andre menneskers erfaringsverden lede til nye forståelser. Nøglen er åbenhed, nysgerrighed og selvkritisk refleksion. Gadamer, som er en af hermeneutikkens vigtigste profiler, taler om horisontsammensmeltninger. En horisontsammensmeltning er ikke ens betydende med, at to horisonter bliver identiske, men begrebet forklarer netop, hvordan hermeneutisk inspireret forskning kan åbne op for gradvis tilnærmelse af eksempelvis informanternes horisont, som kan bidrage med nye erkendelser i forskningsprocessen (Järvinen og Mik-Meyer, 2017, s. 134-139, Olesen og Monrad, 2018, s. 114 samt Juul og Pedersen, 2012, s. 404-405).

Dette speciales erkendelsesproces tager i høj grad afsæt i den hermeneutiske lære. Med udgangspunkt i en mangeårig optagethed og beskæftigelse med børns udfordringer i moderniteten, var mit blik allerede ved begyndelsen af specialeprocessen forholdsvist samfundskritisk. Jeg gik bestemt ikke til specialet fordomsfrit. Jeg kendte det teoretiske landskab – havde ligeledes præferencer i denne forbindelse - og jeg har tidligere i forbindelse med projektarbejde haft fokus på emner relateret til børn i moderniteten. I begge sammenhænge har jeg udviklet bestemte forestillinger om, hvilke mere præcise problemstillinger relateret til moderniteten, der kunne være relevante at arbejde videre med i specialet. Dog har jeg ligeledes i forbindelse med tidligere projektarbejde erfaret, hvordan netop den hermeneutiske tilgang – herunder åbenheden for nye perspektiver, nysgerrigheden og modet til at gå med informanternes fortællinger – kan tage projekter i retninger, som ingen kan forudsige. Så når det indledningsvis understreges, at det er specialets overbevisning, *”at det er børnenes egne stemmer, som vil være det bedste værktøj til netop at blottlægge, hvordan modernitetens udviklingstræk udfordrer børns trivsel”*, så er det blandt andet denne erfaring, der refereres til. Som beskrevet, er det børnene der mærker, hvor modernitetens sko trykker - derfor var det også børnenes perspektiver, som skulle have lov til at pege specialet i sin helt specifikke retning. På den måde har netop den hermeneutiske lære haft altoverskyggende betydning for både, hvilke dele af børns liv i moderniteten, der har fået fokus i specialet samt for hvilke erkendelser der er gjort i denne forbindelse. For på trods af at jeg er gået til specialet med bestemte fordomme omkring emnet, så er det børnenes perspektiver, som har haft afgørende betydning for netop hvilke specifikke bekymringer og kampe i moderniteten, der har fået fokus, og på den måde har hermeneutikkens jagt på nye forståelseshorisonter været helt afgørende for specialets udformning.

Videnskabsteori og metode er i allerhøjeste grad to faktorer, som bør understøtte hinanden. For hvordan sikrer man eksempelvis nysgerrigheden, åbenheden og jagten på netop horisontsammensmeltninger, frem for jagten på bekræftelsen i egne forestillinger? Hvordan undgår man at blive tryllebundet af egne forforståelser og forblændet i egne idéer – en risiko, som nogle mener, er en af de største farer ved hermeneutikken (Järvinen og Mik-Meyer, 2017, s. 136). Af samme årsag – at videnskabsteori og metode hænger unægtelig sammen - vil specialets metodeafsnit også løbende forholde sig til, hvordan netop dataindsamlingens metode har bidraget til at sikre, at informanternes perspektiver har fået den centrale rolle i specialet, som den hermeneutiske tilgang tilsiger.

Kritisk teoris rolle i specialet – specialets normative ideal

Den kritiske hermeneutik tilføjer den filosofiske hermeneutik, som er beskrevet ovenfor, et ekstra lag – netop et kritisk perspektiv og et normativt ideal. Den kritiske hermeneutik udvikler sig i forlængelse af, at Habermas, der repræsenterer en tidligere generation i Frankfurterskolen, kritiserer Gadamer's filosofiske hermeneutik for netop at mangle et kritisk perspektiv, der kan fungere som normativ standard i videnskabelige analyser. Det er hertil vigtigt at understøtte, at hverken Habermas eller hans efterfølgere, der vil blive inddraget nedenfor, forkaster den filosofiske hermeneutik, men at de alene tilføjer den et kritisk perspektiv, som netop kan give de kritiske samfundsanalyser retning – fuldstændigt som det gør sig gældende i dette speciale. Med dette udgangspunkt vil jeg i det nedenstående fremhæve, hvordan netop den kritiske del af hermeneutikken – den kritiske teori – har bidraget til specialets udformning (Olesen og Monrad, 2018, s. 325-327).

Som det allerede fremhæves indledningsvis, henter specialet i høj grad videnskabelig inspiration fra kritisk teori. Kritisk teori er gennemgående realistisk i sin ontologi. Der opereres med en reel virkelighed og en faktisk eksisterende verden, og det er netop den sociale realitet, som videnskaben har til opgave at blottlægge og forholde sig kritisk til. Kritisk teoris epistemologiske udgangspunkt er således, som det også nævnes i specialets indledning, at samfundsvidenskaben har et frigørende sigte. Videnskaben skal ikke alene beskrive samfundets forhold, men har sin fineste opgave i at rejse begrundet kritik af udviklingstræk, som står i vejen for menneskelig udvikling. Præcis som dette speciale vil belyse, hvordan modernitetens skyggesider kan have alvorlige konsekvenser for børns trivsel i moderniteten (Juul og Pedersen, 2012, s. 409-411).

I tråd med ovenstående understreger kritisk teori, at kritik må forankres i et begrundet normativt ideal. For hvordan kan man identificere fejludviklinger uden et normativt begreb om, hvad der er værd at efterstræbe? (Juul og Pedersen, 2012, s. 409-411). Nedenstående vil eksemplificere, hvordan normative idealer kan tages i anvendelse. Dette for netop - i en lettere diskuterende tilgang - at nå frem til det normative ideal, der ligger til grund for specialets kritiske analyse. Et normativt ideal, som bestemt er beslægtet med både Honneth's anerkendelsesideal og Rosas ideal om resonans, men som så alligevel er helt sit eget.

For at forstå betydningen af et normativt ideal, er det oplagt at søge inspiration i Frankfurterskolen. Eksempelvis beskæftiger Honneth, der repræsenterer en nyere generation i

Frankfurtherskolen, sig med anerkendelse som normativt ideal og han interesserer sig hermed for de betingelser, der hersker for anerkendelse i det senmoderne samfund. Dette indebærer, at hans kritiske analyser i vid udstrækning har til formål at vise, hvordan samfundsudviklingen er på kollisionskurs med idealet om anerkendelse samt hvordan denne udvikling og netop forringelsen af menneskets anerkendelsesbetingelser bidrager til menneskelig lidelse (Juul, 2017, s. 57).

Rosa, der er elev af Honneth, spiller en central rolle i videreførelsen af kritisk teori. Rosa opererer med begrebet resonans som normativt ideal i moderniteten. Som beskrevet indledningsvis skal resonans betragtes som en modpol til den acceleration og fremmedgørelse, vi som mennesker oplever, når vi løber forpustede rundt i et hamsterhjul, alene optaget af at løbe hurtigt nok til ikke at falde af. Modsat den fremmedgørelse, som hersker, når accelerationen tager os, omfatter resonans som beskrevet - i en noget forsimplet formidling vel at mærke - de oplevelser, som giver ægte mening, de oplevelser, som sætter aftryk og de tidspunkter, hvor vi i sandhed er forbundet til det, vi laver, dem vi interagerer med og der, hvor vi er. Resonans er tilstedeværelse. Resonans er den følelse der opstår, når vi oprigtigt elsker og er i ro med den ramme, vi er del af. For Rosa bliver resonans, eller manglen på det samme, således – ligesom anerkendelse er det for Honneth - omdrejningspunktet for hans analyser, og hermed bliver resonans det ideal, der kolliderer med modernitetens tempo. En udvikling, der ifølge Rosa kan betragtes som den største hindring for realiseringen af det gode liv i det senmoderne samfund (Rosa, 2014, s. 13 samt del 3, Rosa, 2021, s.17-18, Sonne, 2016 (1) samt Sonne, 2016 (2)).

Når man sammenligner Honneth og Rosa bidrager de med meget af det samme. Rosa modsiger da heller ikke Honneths pointe om modernitetens kollisionskurs med de menneskelige behov for anerkendelse, men han understreger ligeså tydeligt nødvendigheden af, at der tilføjes en dimension til forståelsen af moderniteten, som er acceleration og fremmedgørelse (Rosa, 2014, s. 66-67 samt Rosa, 2021, s. 18). Det vil vise sig i specialets analyse, at netop Rosas blik for acceleration, som en altgennemtrængende og uundgåelig kraft, der tvinger os alle til at følge med alene i frygten for ikke at kunne holde trit, udgør en pointe, som tales tydeligt frem i specialets dataindsamling. Dette ligesom dataindsamlingen på tydeligste vis eksemplificerer, hvordan kravene og forpligtigelserne rettet mod børn i moderniteten, forringer betingelserne for børns oplevelse af resonans – herunder de situationer, hvor børn er bekymringsløse, hvor de føler sig gode nok og hvor de finder ubetinget glæde og ro i de situationer, de indgår i. Med udgangspunkt i netop dataindsamlingens helt gennemgående udtryk for modernitetens kvælende tempo, må jeg erklære mig enig med Rosa og erkende, at Honneths anerkendelsesideal, også i dette speciale, ville mangle et helt eksplicit fokus

på netop accelerations betydning for børns lidelser i moderniteten. Det må dog understreges hertil, at dette bestemt ikke er det samme som at sige, at anerkendelsesidealet ikke ville kunne føre langt i en analyse. Børns kamp om anerkendelse i moderniteten er bestemt at finde i empirien – det samme vil fremgå af specialets analyse - men alligevel må det normative ideal, der skal være analysens omdrejningspunkt, tilføjes en dimension, som i højere grad rummer netop hastighedsdimensionen. Når jeg så alligevel vil argumentere for, at det normative ideal i dette speciale heller ikke skal betegnes som resonans, så er det fordi, resonans både er et meget bredt og abstrakt begreb, som man ofte lige skal vende en ekstra gang for sig selv, inden man helt indtager det. Der er en ganske god grund til, at Rosa i forordene til sit mere end 500 sider lange værk *Resonans* anbefaler læseren udholdenhed (Rosa, 2021, s. 11). Og netop de abstrakte og de komplekse elementer i begrebet, mener jeg, at man skal være varsom med at inddrage i et speciale, som har til formål at tydeliggøre, hvordan modernitetens skyggesider har alvorlige konsekvenser for børns trivsel og udvikling. Det er således min bekymring, at hvis man tager udgangspunkt i et begreb som resonans, som er både abstrakt, svært håndgribeligt og teoretiske udfordrende at operere med, at man vil komplicere noget, som egentlig er ganske enkelt.

Med udgangspunkt i ovenstående må der – trods både anerkendelse og resonans er delvist rammende – identificeres et helt tredje ideal, der i sin enkelthed beskriver, hvilket ideal modernitetens krav og forventninger til børn kolliderer med. Man kan spørge sig selv - både med udgangspunkt i Børn Vilkår, CeFUs og Børnerådets allerede omtalte publikationer (Børns Vilkår, 2020 (1), Børns Vilkår, 2020 (2)), Katznelson, 2021 samt Børnerådet, 2018) og ligeledes med udgangspunkt i specialets egen dataindsamling; Hvad er det, der er idealet, hvis problemet er børns følelse af, at det aldrig kan lykkes at være god nok? Hvad er idealet, hvis problemet er børns bekymringer for, om både morgendagen og ligeledes voksenlivet vil stille større krav, end de kan indfri. Hvad er det, der er idealet, når angsten for ikke at blive til noget – ikke at slå til - stiller børn i den situation, at de får lyst til at give helt op? Det er netop børns ro i sindet, der er på spil, når børn i moderniteten frygter ikke at kunne honorere morgendagens krav og forventninger og det er deres sindsro, der er på spil, når børn oplever frygt for aldrig at være gode nok.

Hermed er det normative ideal i specialet netop *ro i sindet*. Det er det først og fremmest, fordi det, som beskrevet, er børns betingelser for ro i sindet, der udfordres, når modernitetens krav og forventninger udsætter børnene for dets uophørlige pres. Hertil er der noget retorisk rammende i, at idealet om netop *ro i sindet* står i så skærende kontrast til den *hastighed*, der kendetegner

moderniteten. Idealet skulle i denne forbindelse således også rent sprogligt lede vores tanker hen på netop kontrasten mellem på den ene side en accelereret verden og på den anden side et ideal om ro i sindet. For hvordan skulle børn dog nogensinde kunne få helt ro i sindet, når alt omkring dem har en hastighed, der gør det svært at følge med?

Med udgangspunkt i ovenstående diskussion af specialets normative ideal, vil dette speciale i sin kritiske analyse således, som problemformuleringen også tilsiger, have til formål at vise, hvordan samfundsudviklingen er på kollisionskurs med idealet om ro i sindet hos børn, samt herunder hvordan forringelsen af børns betingelser for ro i sindet bidrager til børns lidelser i moderniteten.

Metode

Valg af interviewet som metode i dataindsamlingen

Kvale og Brinkmann spørger; Hvis man gerne vil vide, hvordan folk forstår deres verden og deres liv, hvorfor så ikke tale med dem? På fineste vis afmystificerer de interviewet ved at fremhæve og huske læseren på, at samtalen er en helt grundlæggende form for menneskeligt samspil. De supplerer: *"Mennesker taler med hinanden; de interagerer, stiller spørgsmål og besvarer spørgsmål. Gennem samtalen lærer vi andre mennesker at kende og får noget at vide om deres oplevelser, følelser, holdninger og den verden, de lever i. I et interview stiller forskeren spørgsmål om og lytter til, hvad mennesker selv fortæller om deres levede verden"* (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 17).

Formålet med det kvalitative forskningsinterview er i tråd med ovenstående at forsøge at forstå verden ud fra informanternes subjektive synspunkter, - ud fra informanternes skildringer af deres oplevelser og således ud fra udfoldelsen af de fortællinger, som informanterne bidrager med. Valget af interviewet som dataindsamlingsmetode forudsætter således, at det man er interesseret i at undersøge er at finde i udsagn fra informanternes personlige perspektiver (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 19-20 samt Olesen og Monrad, 2018, s. 91). I denne forbindelse må interviewet udgøre den mest oplagte metode til netop at opnå indblik i børns levede liv i moderniteten. Hvordan ser hverdagen ud for børnene? Hvad er det for nogle bekymringer og kampe, der fylder? Og hvilken

indflydelse har netop disse bekymringer og kampe på børnenes trivsel? Det er blot nogle af de spørgsmål, som interviewets interesse i de subjektive fortællinger kan bidrage til at besvare.

Specialets dataindsamling består af 6 interviews med i alt 12 børn i alderen 11 til 15 år. 4 af disse børn er drenge – 8 er piger. 11 af de interviewede børn er grundskoleelever i 5. – 9. klasse, mens en enkelt er elev på efterskole i 10. klasse. Fordelingen af informanter er som følger: En enkelt elev fra 5. klasse, 3 elever fra 6. klasse, 5 elever fra 7. klasse, 2 elever fra 9. klasse og slutteligt en enkelt elev fra 10. klasse.

4 børn er blevet interviewet individuelt, 2 børn er blevet interviewet sammen og ved dataindsamlingens sidste interview blev 6 børn, grundet de særlige omstændigheder, som beskrives nedenfor, interviewet samtidig. Udgangspunktet var de individuelle interviews, men i de tilfælde hvor det blev vurderet tryghedsskabende for børnene, at have mulighed for at have en ven med til interviewet, har børnene fået dette tilbud præsenteret. I 2 tilfælde blev der takket ja og dette resulterede i interviewet, hvor netop disse 2 børn blev interviewet samtidig. Det sidste interview med de i alt 6 børn blev arrangeret via børnenes ungdomsklub med hjælp fra en klubpædagog. Den oprindelige forestilling var, at interviewene med de 6 børn skulle gennemføres som de forudgående – således enten som individuelle interviews eller alternativt kunne disse foregå parvis, hvis der var behov herfor. Grundet miskommunikation mellem jeg selv og klubpædagogen, havde børnene dog forstået, at de alle skulle interviewes samtidig. Da børnene ved vores møde fremstod yderst forventningsfulde og motiverede omkring denne model og da det netop var på dette grundlag, børnene og børnenes forældre havde samtykket til interviews, blev interviewet afholdt, som de havde fået det præsenteret.

På ovenstående baggrund var det uundgåeligt, at dette sidste interview i nogen grad fik karakter af et fokusgruppeinterview. Det der startede som en misforståelse, viste sig dog at blive en gave til specialets dataindsamling. Særligt stod det klart, at netop den dynamik, som det kollektive samspil og de fælles fortællinger kan bidrage med, havde stor værdi i interviewsituationen. Nuancerne blev rigere, refleksionen blev bedre og det var tydeligt, at både det faktum, at der var plads til flere tænkepauser, mens andre talte samt ligeledes at muligheden for at børnene kunne bygge videre på hinandens refleksioner, bidrog med nogle imponerende betragtninger om det at være barn i moderniteten. Trods formen mere eller mindre var et tilfælde, stod det altså tydeligt frem, at de kendte kvaliteter ved fokusgruppeinterviewet i høj grad kom dataindsamlingen til gavn (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 205-206 samt Olesen og Monrad, 2018, s. 125-126).

Udvælgelse af informanter samt adgang til feltet

Det, som gennemgående har været i fokus ved udvælgelsen af de 12 informanter til specialet, har været et ønske om at tale med nogle *ganske gennemsnitlige børn med nogle ganske gennemsnitlige udfordringer*. Når hensigten er at belyse nogle af de udfordringer, som børn kan lide under i moderniteten og velvidende at disse udfordringer, som tidligere beskrevet, kan resultere i, at børn reagerer med psykiske vanskeligheder, så kunne det virke oplagt at søge efter informanter på steder, hvor netop disse børn kan søge støtte, når presset bliver for stort. Det har i denne forbindelse været en tidlig overvejelse i projektet at rette henvendelse til et sted som eksempelvis Headspace, der er et frivilligt tilbud til børn og unge, som har det svært og som har brug for nogen at tale med (Headspace, u.å.) eller at rette henvendelse til et kommunalt tilbud om psykologsamtaler til børn efter servicelovens bestemmelser om særlig støtte til børn og unge (Social- og ældreministeriet, 2005, §11 samt §52). Herigennem ville det være hensigten, at der kunne etableres kontakt til informanter, som med stor sandsynlighed kunne tale med om modernitetens pres og dens konsekvenser for børns trivsel. Dette ville eliminere risikoen for at ende ud med flere interviews, hvor de udvalgte informanter ikke rigtig kunne tale med om emnet, fordi de simpelthen viste sig at være nogle af de børn, som nemt balancerede på linen af krav og forpligtigelser i moderniteten. På den anden side har det netop været et gennemgående ønske at tale med ”nogle ganske gennemsnitlige børn med nogle ganske gennemsnitlige udfordringer” og tilbud som Headspace og kommunale tilbud om psykologsamtaler rummer ofte børn, som kan være mere skrøbelige end gennemsnittet – dette både i form af familiære problemstillinger og i form af grundlæggende psykisk sårbarhed. Og det sidste jeg ønsker med dette speciale, det er at så nogen som helst form for tvivl om, at den store udfordring vi har at gøre med, det er de herskende udviklingstræk i vores tid – ikke individuelle udfordringer hos børnene selv. Naturligvis kan man ikke sikre gennemsnitlighed hos informanter og det er vigtigt at understrege, at dette da heller ikke var målet – hvad der overhovedet er gennemsnitlighed ligger slet ikke til specialet at afgøre. Pointen er blot at minimere risikoen for tolkninger som: ”Det er jo nok bare børnene (fra eksempelvis Headspace), som er særligt sårbare”, da en sådan tolkning vil tage fokus fra specialets vigtigste formål – netop at blotlægge, hvordan der er tale om en social patologi og i denne forbindelse at rejse begrundet kritik af de udviklingstræk, som står i vejen for børns trivsel i moderniteten. Det kan desuden afsløres, at på trods af at beslutningen blev at søge mere målrettet efter disse ”ganske gennemsnitlige børn med ganske gennemsnitlige udfordringer”, så var der alene et enkelt barn ud af de i alt 12 interviewede,

som forholdsvist gennemgående ikke nikkede genkende til modernitets krav og forventninger til børn, som et pres, der kunne være svært at håndtere. På den måde viste bekymringen om at stå tilbage med flere mindre brugbare interviews sig på ingen måde at blive en realitet.

Hvordan er informanterne så fundet? Velvidende at adgangen til et felt i en dataindsamlingsproces kan være forbundet med udfordringer og behov for løbende ændringer i strategien herfor, så kom det ikke som en overraskelse, at den plan, der først lå for adgangen til feltet, måtte justeres undervejs (Olesen og Monrad, 2018, s. 132). Til en start blev der alene arrangeret enkelte interviews via gatekeepere (uddybes nedenfor) og herfra var det forhåbningen, at de interviewede børn kunne være behjælpelige med etablering af kontakt til andre informanter – den såkaldte sneboldsmetode (Olesen og Monrad, 2018, s. 134). Tanken var, at børnene selv var dem, som havde den største adgang til feltet, men planen viste sig at falde til jorden, da det gentog sig, at trods børnene indvilligede i, at spørge ud i deres vennekreds, om andre ville deltage i interviews, så vendte de aldrig tilbage med andre interesserede. Mange forhold kan have slået fejl i denne forbindelse – måske har børnene ikke kunne lide at spørge deres venner, måske har de haft svært ved at formidle, hvad der var specialets interesseområde eller måske har deres vennekreds bare ikke vist interesse.

Ovennævnte udfordringer resulterede i, at informanterne primært er fundet via professionelt netværk, som har kendt til børnene via deres pædagogiske arbejde i grundskolen. Hertil er der til enkelte informanter etableret kontakt via privat netværk, som har interesseret sig for specialets emne og i denne forbindelse været behjælpelig med at etablere kontakt til informanter i målgruppen. I de tilfælde, hvor der er etableret kontakt til informanterne via privat netværk, har det været afgørende, at der ikke har været nogle fælles relationer mellem jeg selv og informanten. I enhver interviewsituation kan dette have betydning for trygheden til at fortælle frit, men særligt når der er tale om børn, har det været helt afgørende, at børnene har følt en sikkerhed i, at de har siddet overfor en fremmed, som de kunne være fuldt åbne overfor.

I begge tilfælde – både ved kontaktetablering via professionelt og privat netværk - har der således været tale om adgang til feltet via gatekeepere (Olesen og Monrad, 2018, s. 133). Gatekeeperne har, udover kontaktetableringen, haft den funktion at videreformidle specialets interesser samt formålet med interviewene, sådan at børnene og børnenes forældre har haft et oplyst grundlag, hvorpå de kunne træffe beslutninger omkring deres deltagelse. Et helt afgørende element for tillid og tryghed i den indledende kontakt (Olesen og Monrad, 2018, s. 133). På den måde kan man sige, at gatekeeperne udover at have haft en helt uundværlig rolle for adgangen til feltet, også har været

medvirkende til at tage de første skridt hen imod et fornuftigt fundament for en vellykket interviewgennemførelse.

Interviewgennemførelse

Et helt centralt fokus i interviewgennemførelsen har været at give plads til, at børnene forholdsvis frit kunne berette om livet som barn i moderniteten - dette naturligvis med den begrænsning, at specialets helt overordnede fokus er modernitetens skyggesider. Således ville det være usandt at hævde, at børnene har haft frit spil til – i al almindelighed - at fortælle om livet i moderniteten, men mere korrekt at fremhæve, at et gennemgående fokus har været, at give børnene plads til åbent at kunne berette om netop modernitets skyggesider. Det helt essentielle i denne forbindelse har været at forstå og ikke mindst ”at gå med” børnenes perspektiver og herigennem at opnå indblik i, hvilke bekymringer og udfordringer, der særligt kan relatere sig til at være barn i dag. Som tidligere berørt er det børnenes fortællinger, der må give det bedste indblik i, hvor modernitetens sko trykker. Det er børnene, der ved, på hvilke områder modernitetens forventninger og krav til børn presser sig mest på – derfor var det også børnenes perspektiver, som skulle have lov at pege specialet i den retning, hvor det er endt. Hertil kan det kommenteres, at der ikke kan herske tvivl om, at jo mere en informant selv får lov at bestemme retningen for et interview, jo mere vil interviewet rumme emner, hvor informanten rent faktisk har noget på hjertet. Og når det er de gode beskrivelser, man jagter, så er der ikke noget så givende, som en informant med noget på hjertet.

Det er et aktivt valg, når man vælger en tilgang som ovenstående. Som beskrevet er jeg ikke gået til specialet uden forestillinger om, hvordan man kunne gribe en problemstilling an og der havde da også været noget bekvemt ved tanken om en mere deduktiv tilgang, hvor jeg i højere grad selv kunne have kontrol over dataindsamlingsprocessen (Olesen og Monrad, 2018, s. 19). På den måde kan den mere induktive tilgang være forbundet med større usikkerhed. Hvad hvis interviewene tager projektet i en retning, som jeg slet ikke er forberedt på? Hvad hvis jeg ikke teoretisk kan løfte de emner, som får fokus? Skulle jeg i stedet gå mere sikkert og deduktivt til værks og søge empiriske perspektiver på en selvagt kritisk teoretisk ramme? Trods spørgsmålene bestemt er relevante at forholde sig til, vandt i sidste ende troen på, at det er børnene, der ved bedst og at dataindsamlingen ville blive mere rig på ægthed, detaljer og nuancer, hvis det var børnene, der fik lov til at vælge, hvilke specifikke emner, der skulle få fokus i interviewene.

Med udgangspunkt i ovenstående var det eneste sikre ved interviewenes start, at disse skulle omhandle børns kampe og udfordringer i moderniteten. I tråd med Kvale og Brinkmanns anbefalinger om en indledende briefing i et interview, blev børnene ved interviewenes start orienteret omkring specialets fokus, herunder den motivation der ligger til grund herfor (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 183). Dette foregik som en let uddybning af, at informanterne, som nævnt, allerede inden interviewene var orienteret via gatekeeper omkring projektets helt grundlæggende interesser.

I tråd med den hermeneutiske tilgang var der fra interviewenes start absolut åbenhed omkring specialets forforståelser og ligeledes en indbydelse til, at disse kunne udfordres. Det blev understreget, at interviewene bestemt ikke havde til formål blot at bekræfte specialets forforståelser, men at disse nærmere skulle betragtes som et udgangspunkt, hvorfra refleksion, modsigelser og eksempler kunne udspringe. Det blev hertil uddybet, for netop at minimere den førømtalte risiko for forblændelse i egne idéer, at det som havde interesse var børnenes fortællinger og perspektiver – dette uanset hvor meget eller hvor lidt disse passer ind i specialets hidtidige forståelsesramme. Det er bestemt vurderingen, at denne italesættelse var af helt afgørende betydning for børnenes åbenhed, deres ærlighed og deres villighed til at bringe varierende perspektiver omkring livet som barn i moderniteten i spil. Ligesom det var gennemgående for kommunikationen under hele interviewet, blev opfordringen naturligvis formidlet på en sådan måde, at denne var forståelig for barnet. Nedenstående er et eksempel på, hvordan opfordringen blev formidlet til en informant fra 9. klasse. Opfordringen lød meget lig i samtlige interviews – dog lettere varierende alt efter barnets alder.

”Allerførst, og det er det allervigtigste for mig, det er at få sagt, at jeg arbejder på sådan en måde, hvor jeg har nogle klare idéer om det emne, jeg gerne vil skrive om, men at meningen med de her interviews på ingen måde er, at jeg bare skal blive bekræftet i mine idéer om, hvordan verden er og om hvordan det er, unge mennesker har det i dag. Så alle de perspektiver du nu har og vil bidrage med, de er helt velkomne. Det, der er interessant for mig, det er det, du har at sige og det de andre jeg skal interviewe har at sige og så retter jeg specialet ind herefter. Så hvis jeg på et eller andet tidspunkt lyder som om, at jeg har en bestemt idé om noget, så skal du ikke tænke på, at ”nu vil hun nok rigtig gerne lige høre noget mere om det her, fordi det er interessant for hende”. Fordi det her speciale, det kan hele tiden ændre retning og det gør jeg efter jeres perspektiver, ikke?”

Efter introduktion af projektets motivation og interesser samt rammesætning af interviewene, kom informanterne på banen. Herfra bar interviewene i forlængelse af ovenstående præg af en

interviewguide (se bilag 1), der var meget åben overfor de veje, informanterne gik. Frem for en stram interviewguide spækket med spørgsmål og emner, indeholdt guiden i stedet remindere om, hvad *der kunne* være interessant at spørge ind til, *hvis* dialogen faldt på bestemte emner. Hertil indeholdt guiden, i stedet for de meget konkrete og forhåndsbestemte spørgsmål, flere forslag til spørgsmålstyper, der kunne tages i brug med det formål både at udfolde og at konkretisere fortællinger. Der kunne eksempelvis være tale om indledende spørgsmål, der satte i gang, specificerende spørgsmål, som konkretiserede, opfølgende spørgsmål, som uddybede eller fortolkende spørgsmål, som i et validitets øjemed sikrede korrekte forståelser af informantens perspektiver (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 190-191). Disse spørgsmålstyper kom i allerhøjeste grad til gavn under interviewene. I særdeleshed er de specificerende og fortolkende spørgsmål ganske uundværlige i interviews, hvor der i særlig høj grad kan være brug for både konkretiseringer og ligeledes forsikring om, at det som er blevet forstået, er forstået korrekt. Og trods specialets informanter har været helt fantastiske, har der naturligvis i højere grad, end hvis der havde været tale om interviews med voksne, været opmærksomhed på at sikre forståelsen. Om end jeg mener, at forskningen sommetider i for høj grad bekymrer sig om børns pålidelighed, skal det ikke undermineres, at der naturligvis kan være særlige hensyn at tage, når man taler med børn og her har disse spørgsmålstyper været til stor nytte (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 199-200). Er det rigtigt forstået, at...? Så det du siger, det er...? Hvor ofte har du det sådan? I hvilke situationer kan det gøre sig gældende? Har du også selv oplevet, at...? – er alle specificerende og fortolkende spørgsmål, som har været flittigt brugt under interviewene.

Guiden blev således mest brugt som hjælpemiddel til at få de gode beskrivelser frem, og mindre brugt som script til at føre interviewet i en på forhånd bestemt retning. Som Kvale og Brinkmann understreger, så er det det konkrete projekt, der afgør, om en guides spørgsmål skal være strengt forudbestemte og bindende eller om guiden i højere grad skal være åben for, at interviewerens kan følge informanternes perspektiver og de nye veje, disse kan åbne (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 185-186). I dette speciale har det været afgørende at undgå risikoen for, at en høj struktureringsgrad i interviewene fik den konsekvens, at der ikke var samme åbenhed overfor, at informanterne kunne bidrage med perspektiver, som ikke kunne forudsiges, men som alligevel var helt centrale for at forstå børns udfordringer i moderniteten. Det viste sig da også, at den åbne form levede op til forventningen og at denne bidrog til en dynamik og en lethed i interviewene, som medvirkede til, at interviewene blev så udbytterige og fulde af rammende beskrivelser, som de viste sig at blive.

Analysestrategi

Et projekts analysestrategiske tilgang forholder sig til selve produktionen af viden – herunder hvordan der er draget slutninger om det, man gerne vil drage slutninger om. Analysestrategi handler således om, hvordan man manipulerer med og organiserer data, så data kan indgå i et projekts analyse og konklusioner (Olesen og Monrad, 2018, s. 145). Og netop fordi der er tale om organisering og manipulation af data, er det afgørende for et projekts validitet og reliabilitet, at der er gennemsækelighed omkring analysestrategiske valg. Hvor validitet forholder sig til overensstemmelsen mellem datamaterialet og det som man ønsker at sige noget om, så handler reliabilitet om nøjagtighed og præcision i en dataindsamling. Centrale validitetsspørgsmål forholder sig til, om man har undersøgt det, som man ønsker at undersøge og centrale spørgsmål om reliabilitet forholder sig til, om en undersøgelse har været systematisk, grundig og nøjagtig eller omvendt, om den har været præget af tilfældigheder (Olesen og Monrad, 2018, s. 118). Det afgørende i denne forbindelse er, at en velovervejet og gennemsigtig analysestrategi bidrager til, at der kan ske en kritisk forholden til netop efterlevelsen af relevante reliabilitets- og validitetsspørgsmål.

Med ovenstående udgangspunkt vil der i det følgende redegøres for de mest centrale analysestrategiske overvejelser i specialet. Først vil der redegøres yderligere for overvejelser omkring forholdet mellem teori og empiri, herunder valget af den induktive tilgang i specialets analysestrategi. Herefter vil der redegøres for sondringen og ikke mindst valget mellem de forklarende og de forstående slutninger. Dette efterfulgt af en indføring i hermeneutikkens indflydelse på analysen af datamaterialet samt afslutningsvis en præsentation af metoden til kodning af dataindsamlingens interviews.

Forholdet mellem teori og empiri har allerede været omtalt i forrige afsnit omkring interviewgennemførelse, hvor det blev fremhævet, at det var ønsket, at interviewene havde en så åben karakter som muligt. Dette for at lade at informanternes fortællinger og perspektiver være dem, som bestemte retningen for specialet, frem for en på forhånd udvalgt teoretisk ramme, som kunne begrænse udfoldelsen af informanternes fortællinger om at være børn i moderniteten.

Overvejelser som disse skriver sig direkte ind i et klassisk analysestrategisk valg mellem induktion og deduktion – hermed et valg som afgør, om et design skal være udpræget teori- og begrebsstyret (deduktion) eller om det på den anden side primært skal lade sig styre af empiriske fund (induktion). Som beskrevet er dette speciale overordnet induktiv i sin analysestrategi. Metodologisk

er der i den induktive analysestrategi tale om bevægelser fra empiriske iagttagelser til begrebsdannelse og teori og netop denne vej frem til slutninger har udgjort den overordnede tilgang i specialet. Dog er det relevant at bemærke, at induktion i sin reneste form kan være svær, hvis ikke umulig, at finde og typisk vil der i både de deduktive og de induktive strategier være tale om en vekselvirkning mellem teoretiske overvejelser og empiriske fund (Olesen og Monrad, 2018, s. 18-20). Trods der i forskningsmæssige sammenhænge kan herske en tendens til en mere firkantet forståelse af modstillingen mellem teori og empiri, så er teori og empiri altså i praksis flettet sammen i analysearbejdet. Oftest er begreber og teorier konstrueret på baggrund af empirisk forskning og omvendt kan det være svært at forestille sig, hvordan en dataindsamling kan planlægges og udføres uden teoretiske elementer spiller selv den mindste rolle. Det teoretiske rids, som skitseres helt indledningsvis i specialet i afsnittet ”Moderniteten i overordnede linjer” er i virkeligheden et godt eksempel på sidstnævnte. Som beskrevet, ligger de teoretiske perspektiver, som gennemgås i dette afsnit, netop i høj grad til grund for den forforståelse, der herskede ved indledningen af dataindsamlingsprocessen. Også på trods af dens hævdede induktive præg. På den måde er der, som Olesen og Monrad i talesætter, ikke helt tale om et *enten eller*, men i stedet om et *både og*, når man forholder sig til forholdet mellem en henholdsvis teori- eller en empiristytet analysestrategi (Olesen og Monrad, 2018, s. 150-151).

Så når jeg flere gange udtrykker, at dette speciale *overordnet* er induktiv i sin analysestrategi, så er der tryk på overordnet netop med udgangspunkt i ovenstående nuancer. Ikke desto mindre *er* den overordnede analysestrategiske tilgang i specialet induktiv og dette har som beskrevet haft en helt afgørende betydning for specialets udformning, herunder for vægtningen af informanternes perspektiver. Det har været et gennemgående ønske, at teoretiske valg så vidt muligt ikke skulle begrænse interviewenes udfoldelse, og det har den induktive tilgang bestemt været medvirkende til at indfri.

Afslutningsvis i forhold til valget om en overordnet induktiv strategi er det vigtigt at understrege, at trods denne retning har stort fokus på empiriens rolle i en analyse, så er teoriens rolle helt uundværlig. Spørgsmålet om induktion eller deduktion handler ikke om forrang eller om værdisættelse - teori er ikke mindre værd i en induktiv analysestrategi og empiri er ikke mindre værd i en deduktiv. Teori og empiri spiller blot forskellige roller indenfor de forskellige retninger. På den måde er det i forhold til specialets analysestrategi vigtigt at slå fast, at teorien naturligvis har haft en afgørende rolle på trods af et design, der i høj grad er styret af empiriske fund. Vigtigst af alt har inddragelsen af teori haft den funktion, at empiriske fund er blevet løftet og gjort

generaliserbare ved netop at blive analyseret i en teoretisk kontekst. Vigtigheden heraf skal ses i lyset af, at diskussionen om generaliserbarhed i den videnskabelige praksis er tæt forbundet med en løbende debat omkring kvalitative metoders videnskabelige legitimitet. En diskussion der drejer sig om, at kvalitative metoder som oftest baserer sig på relativt få tilfælde af det undersøgte fænomen, hvorfor disse metoder, i nogle kredse, kun tilskrives lavt eller intet potentiale for generalisering (Roald og Køppe, 2008, s. 86). Og her er teoriernes rolle altså helt central, fordi netop inddragelse af teori i en analyse udgør et afgørende led i den generaliseringsproces, hvor det specifikke hæves til noget mere alment gældende. Enhver teori består af generaliseringer, idet teorier udgør almene udsagn om specifikke genstandsområder, og netop koblingen af empiriske fund med teoretiske bidrag har været helt afgørende for, at dette speciale overhovedet kan tillade sig at hævde, at dets konklusioner kan sige noget af mere overordnet karakter (Roald og Køppe, 2008, s. 97-98).

I sin analysestrategiske tilgang er det foruden ovenstående vigtigt at forholde sig til, hvilke former for slutninger analysen søger. I denne forbindelse er sondringen mellem forstående og forklarende slutninger helt central. De forklarende slutninger er optaget af sammenhænge mellem årsag og virkning. Disse sammenhænge skal kunne iagttages og dokumenteres, samt underbygges med begrundelse for sammenhængen. Forklaring er hermed et spørgsmål om kausalitet. Kausalitet bygger i sin reneste form på en forklaringsmodel, hvor en forklaring på en begivenhed sker med direkte henvisning til en anden begivenhed. Baggrunden for de forklarende slutninger er en iagttagelse af en lovmæssig rækkefølge, som er observeret til denne er sikker (Olesen og Monrad, 2018, s. 153-159). Forstående slutninger, som står i kontrast til de forklarende, bygger på den grundtanke, at det er afgørende for videnskaben at indfange og forstå menneskelige perspektiver og de forstående analyser betragtes traditionelt som en analysemetode til netop at forstå subjektiv mening. Her vægtes det, at menneskelig handling skal forstås indefra – dette gennem tolkning af informanternes fortællinger, herunder deres motiver, deres meninger og deres erfaringer (Olesen og Monrad, 2018, s. 153-161).

De forstående slutninger er bestemt sigtet i dette speciale. En slutningsform, hvor der ikke søges kausale og sikre årsagsforklaringer, men hvor en nysgerrighed på og en analyse af subjektiv mening kan lede til slutninger, der netop bidrager til forståelsen af børns lidelser i moderniteten.

Én af flere forståelsesorienterede analysestrategier er den hermeneutiske og ligesom den hermeneutiske lære er helt gennemgående i specialet, har den naturligvis også været fremtrædende i analysen af dataindsamlingens interviews (Olesen og Monrad, 2018, s. 161-162). Som uddybet

tidligere sætter hermeneutikken fokus på forskerens egen forforståelse som et aktivt og ikke mindst produktivt element for erkendelsen. I den hermeneutiske analyse af data gør det samme sig gældende. Gennem analyse af data og i mødet med de forståelseshorisonter, som dataindsamlingen bidrager med, er det således muligt at overskride sine forforståelser og at opnå nye forståelser. Hermed er hermeneutikken en oplagt følgesvend, når det er netop de forstående slutninger, som søges. Hvor andre videnskabstraditioner, som eksempelvis positivismen, anser virkeligheden som en objektiv størrelse, der eksisterer uafhængigt af den menneskelige erfaring, så er hermeneutikken altså optaget af at forstå fænomeners mening i deres kontekst. I denne forbindelse vil den hermeneutiske forsker, ligesom det har gjort sig gældende i analysen af interviewene i dette speciale, have fokus på netop, hvordan informanten forstår et fænomen, hvad fænomenet betyder for informanten samt hvilke erfaringer informanten har med fænomenet. Den hermeneutiske analyse er således i allerhøjeste grad en skabende proces, hvor forskeren ”går i dialog” med datamaterialet og hermed finder adgang til de nye forståelseshorisonter, som ligger heri (Martinsen og Norlyk, 2011, Olesen og Monrad, 2018, s. 161 samt Järvinen og Mik-Meyer, 2017, s. 154-159). Disse ovennævnte kendetegn ved den hermeneutiske analyse har i høj grad præget analysearbejdet i specialet. Bevidst brug af egne forforståelser, fokus på fortolkning af informanternes forståelser og erfaringer, gennemgående nysgerrig dialog med datamaterialet og ikke mindst åbenhed for nye erkendelser, er alle hermeneutisk inspirerede elementer, der har fungeret som analysestrategiske grundregler i specialet. Således har den hermeneutiske lære bestemt haft afgørende betydning for den måde, hvorpå specialets datamateriale er analyseret og hermed har hermeneutikken som analysemetode i allerhøjeste grad haft betydning for både hvilke empiriske fund, der er udledt af datamaterialet, samt hvilke konklusioner, der har kunnet udledes af specialets analyse.

Afslutningsvis, hvad angår specialets analysestrategiske valg, er det relevant at berøre strategien til selve kodningen af dataindsamlingen. Transskriberingen af interviewene og den efterfølgende kodning af disse har haft til hensigt at overskueliggøre datamaterialet samt at bidrage til en højere grad af fortrolighed med dette. Begge elementer, som har været ganske afgørende for netop at kunne arbejde fornuftigt med de analysestrategiske valg, som er blevet gennemgået i det ovenstående.

Som det tidligere er uddybet, har specialets dataindsamling i høj grad været præget af en induktiv tilgang og en åben interviewform med en forholdsvis lav struktureringsgrad. Som det også er fremhævet, har dette efter hensigten bragt flere givende forhold med sig. Dog må det også erkendes, at denne form risikerer et lidt mere ustyrligt datamateriale, som i højere grad stiller krav til selve

kodningsprocessen. Dette betød, at selve kodningen af datamaterialet i første omgang var både omfattende og forholdsvis udspecificeret. Senere, men fortsat i det helt begyndende analysearbejde, blev der lavet kombinationer af koder, sådan at disse blev færre og lettere have overblik over. Hertil blev nogle koder markeret som værende ikke interessante for det videre analysearbejde, mens andre blev fremhævet, som værende særligt relevante. Kodningen fandt inspiration fra Kvaales bidrag om meningskondensering. Således skete der, afsnit for afsnit, en kortere formulering af de meninger, som informanterne udtrykte. Lange udsagn blev hermed komprimeret til kortere udsagn, hvor det centrale i det som blev sagt, blev omformuleret i få ord. Herefter blev der formuleret et overordnet tema for selve udsagnet. For overblikkets skyld blev hvert tema tildelt sin egen farve (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 261-271).

Der findes ikke en endegyldig opskrift på en perfekt metode til kodning. Dette afhænger af det enkelte projekt og naturligvis den enkelte forskers præferencer (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 261-265). Ovennævnte model virkede i specialet efter hensigten og skabte bestemt både overblik og øget fortrolighed med datamaterialet. Som det hertil var tiltænkt, har netop det indgående kendskab til datamaterialet, som kodningen har bidraget til, udgjort et solidt udgangspunkt for det videre analysearbejde.

Opsamlende for specialets analysestrategi – i virkeligheden opsamlende for hele videnskabsteori- og metodedelen - kan det fremhæves, at netop analysestrategien i høj grad lægger sig i forlængelse af de øvrige videnskabsteoretiske og metodologiske valg, der er foretaget i specialet. Dette understreger en af de vigtigste pointer, hvad angår videnskabsteori og metode - netop at et design ikke må være tilfældigt, men at der skal være en rød tråd, herunder at delementerne skal være velovervejede og at disse naturligvis skal matche hinandens epistemologiske udgangspunkter. I denne forbindelse kan der ikke herske tvivl om, at nogle videnskabsteoretiske perspektiver, nogle kvalitative metoder og nogle analysestrategiske tilgange udgør bedre match end andre. I dette speciale har netop den kritisk hermeneutiske indflydelse, herunder den konsekvente stræben efter nye forståelseshorisonter, de åbne interviews, den induktive tilgang og målet om forstående slutninger vist sig at være byggestenen, der hver især har trukket i samme retning og på den måde udgjort et meningsfuldt udgangspunkt for en analyse.

Del 3: Analyse

Introduktion til analysen og dens teoretiske bidrag

Rosas bidrag til den kritiske teori er som tidligere præsenteret i høj grad centreret omkring begreberne acceleration og fremmedgørelse. Rosa er i forbindelse med førstnævnte optaget af modernitetens tidslige mønstre og den hastighed, der helt gennemgående præger det moderne samfund. Tid er blevet en knap ressource. Der er mere og mere vi skal nå – men døgnet har fortsat kun 24 timer (Rosa, 2014, s. 9). En af flere konsekvenser heraf er modernitetens massive produktion af skyldssubjekter - *”når alt kommer til alt føler vi os skyldige, fordi vi ikke har levet op til forventningerne. Vi formår stort set aldrig at komme til bunds med vores mange gøremål, og faktisk bliver opgavebunken blot større for hver dag der går”* (Rosa, 2014, s. 87). Som det er beskrevet indledningsvis oplever flere og flere sig som fanget i en trædemølle eller som placeret på en rulletrappe, der kører i den forkerte retning. Vi kan skride af verden, men det eneste vi får tilbage er et øget tempo, der ifølge Rosa risikerer at udtømme livet for mening og i stedet fylde det med fremmedgørelse. Rosa definerer fremmedgørelse, som frivillige handlinger vi ikke rigtigt ønsker at udføre og det er netop fremmedgørelse som kendetegner det moderne menneskes handlinger, når det løber hurtigere og hurtigere for at holde trit, trods det egentlig allermest hungre efter et hvil (Rosa, 2014, s. 9). Det er Rosas påstand, at netop acceleration og fremmedgørelse er den største trussel mod realiseringen af det gode liv i det senmoderne samfund. I samme forbindelse mener han, at stigningen i burn out-syndromer og lignende psykiske reaktioner efter længerevarende belastning, såsom depression, skal ses som resultat af modernitetens accelererede livsform. En livsform som udøver pres ved at påføre individet konstant frygt for, at det taber kampen og ekskluderes af rotteræset (Rosa, 2014, s. 13, s. 43 og s. 71-71).

Rosas bidrag til kritisk teori omkring acceleration og fremmedgørelse er i allerhøjeste grad rammende for de fortællinger, som gør sig gældende i specialets datamateriale. Når børnene her fortæller om deres hverdagsliv og herigennem indvier os i deres bekymringer og kampe, er der således ingen tvivl om, at de taler sig direkte ind i en teoretisk ramme, der, som Rosas, beskæftiger sig med det moderne menneskes kamp for at følge med hamsterhjulets fart. Dette ligesom børnenes fortællinger klokkeklart i talesætter bekymringerne for ikke at kunne leve op til forventningerne, at tabe kampen og i sidste ende at blive ekskluderet fra ræset og de dertilhørende gevinster – det være sig uddannelse, karriere, venskaber, velstand eller andre materielle og emotionelle goder. Rosa

omtaler, som beskrevet helt indledningsvis i specialet, moderniteten som et altopslugende hav af krav og på smukkeste og mest sørgmodige vis bidrager specialets informanter med rammende beskrivelser af netop, hvordan det kan føles at kæmpe for at holde sig oven vande.

Med udgangspunkt i disse omtalte ligheder mellem Rosas teoretiske fokus og dataindsamlingens empiriske fund, er det på ingen måde tilfældigt, at netop Rosas bidrag om acceleration og fremmedgørelse til den kritiske teori vil udgøre det helt gennemgående teoretiske bidrag i specialets analyse. For at nuancere refleksionerne og pointerne vil der dog løbende i analysen inddrages supplerende teoretiske bidrag, hvor disse vil komme bedst til gavn. Her vil der, som også berørt under præsentationen af specialets opbygning, primært være tale om en inddragelse af Honneths bidrag til den kritiske teori omkring menneskets behov for anerkendelse, Baumans teoretiske bidrag omkring flydende modernitet, Petersens teoretiske perspektiver på præstationssamfundet og Pedersen bidrag til analysen af modernitetens konkurrencestat.

Det har, som også beskrevet tidligere, været gennemgående for interviewene, at der særligt er to områder, hvor kravene og forventningerne rettet mod børn i moderniteten kan føles som uoverkommelige. Det er indenfor disse to kategorier, hvor børnene gennemgående giver udtryk for at være belastede af bekymringer, usikkerhed, mavepine og sommetider modløshed og med netop denne begrundelse vil disse to kategorier udgøre det overordnede fokus i hver deres analysedel i specialets analyse. Hvor første analysedel vil beskæftige sig med børns sociale liv og venskaber i moderniteten, vil den anden beskæftige sig med børns forhold til skole, uddannelse og fremtidig karriere. Med udgangspunkt i dataindsamlingens fund, tænkes disse to overordnede fokusområder således at udgøre det bedste fundament til at belyse specialets problemformulering og hermed til at blive klogere på, *hvordan kendetegnene ved moderniteten er på kollisionskurs med idealet om ro i sindet hos børn, samt hvordan forringelsen af børns betingelser for ro i sindet bidrager til børns lidelser i moderniteten.*

Analysedel 1: Børns sociale liv og venskaber i moderniteten

Som fremhævet ovenfor er børns sociale liv og venskaber i moderniteten et emne, som fylder overvejende meget i dataindsamlingens interviews. Børnene fortæller først og fremmest om bekymringer for at miste deres position i vennegruppen og om hvordan de kan føle sig pressede over altid at skulle være med, at skulle "være på" og at skulle være attraktivt selskab for netop at

undgå eksklusion. Som Sofus på 15 år fortæller, så ”opper man sig”, så folk de gider én og i frygt for at gå glip af noget, hvis man ikke bliver inviteret med en anden gang, så siger man altid ja ”fordi ellers så tænker de bare, at ham der, han siger bare nej. Man har ikke lyst til at sige nej... Vi siger kun ja”. Sofus supplerer om samværet med sine venner: ”Jeg synes, at hvis man ikke er på hele tiden, så kan det være, at man ikke... altså hvis man ikke er sjov hele tiden, så kan det være, at man ikke bliver inviteret næste gang”. På samme måde forklarer Claudia på 12 år: ”Man presser sig selv til at være social. Nogle gange har man bare lige brug for at ligge derhjemme (...). Man har bare brug for at være alene. Og når alle pigerne så f.eks. er sammen, så føler man sig lidt presset til, at man også skal komme. Fordi ellers vil man blive udstødt og pigerne vil synes mindre om en. Sådan at ens skala ligesom ville gå ned”.

Dataindsamlingens fortællinger fra børns liv i moderniteten tilbyder en rigdom af eksempler på ovenstående udvikling, men inden disse udfoldes yderligere, er det vigtigt at forstå, hvad det er, der hersker, når børn i moderniteten netop føler sig belastet af krav, forpligtigelser og usikkerhed, når det kommer til deres sociale liv med jævnaldrene. For at forstå denne udvikling er det relevant, at vende tilbage til og se nærmere på Rosas begreb acceleration, herunder hans inddeling af acceleration i tre overordnede kategorier; netop teknologisk acceleration, acceleration af social forandring, samt acceleration af livstempoet. Dette vil først ske i en helt kort og introducerende form, som vil følge i det nedenstående og efterfølgende i selve analysen af børns sociale liv og venskaber i moderniteten, som netop vil tage sit primære udgangspunkt i disse accelerationskategorier.

Den teknologiske acceleration er den mest indlysende og målelige form for acceleration og omfatter den tilsigtende tempoforøgelse af formålsstyret kommunikations-, transport- og produktionsprocesser. Opfindelsen af cyklen, bilen, flyet, telefonen og ikke mindst smartphonen og internettet er alle gode eksempler på teknik, der i høj grad ændrer hastigheden for både kommunikation og transport. Den teknologiske acceleration har i allerhøjeste grad haft indflydelse på vores sociale virkelighed i moderniteten, hvor du eksempelvis i dag kan nå hele verden på få sekunder med din smartphone og hvor du i fysisk forstand rejser omtrent 60 gange så hurtigt, som i sejlskibenes førindustrielle tidsalder (Rosa, 2014, s. 21-22). Grundtanken i kategorien *acceleration af social forandring* er, at forandringstempoet i sig selv ændrer sig. Kompetenceefterspørgsel, holdninger og værdier, mode og livsstil, sociale relationer, sociale sprog, vaner og forpligtigelser ændrer sig i et stadig øget tempo. Nuet har trukket sig sammen – man kan tale om en

nutidsindskrumpning - og stabilitet og forudsigelighed er svært at opspore. Alt ændres hurtigere end nogensinde. Det der gælder i dag, gælder ikke nødvendigvis i morgen og naturligvis stiller dette krav til individet om både at være omstillingsparat, opportunistisk og evigt stræbende efter at følge med og at holde trit (Rosa, 2014, s. 22-26). *Acceleration af livstempoet* måler Rosa ved henholdsvis en subjektiv og en objektiv tilgang. Ved den subjektive tilgang kommer en acceleration af livets tempo til udtryk ved, at det moderne menneske føler sig under større og større tidspres. Mange opfatter tiden som knap - de føler sig forjagede og stressede, og de beklager sig over, at alting skal gå så stærkt. På den objektive side peger Rosa på empiriske studier, der viser, at individet i dag gør *flere ting på mindre tid*. Vi spiser hurtigere, vi sover mindre og vi kommunikerer mindre med familien. Hvem af os kender eksempelvis ikke til udtrykkende og endda bekvemmeligheden i ”powernaps”, ”speeddating” og ”fastfood”. Vi er hertil blevet bedre til at gøre *flere ting på samme tid* og nyere studier viser, at de yngre generationers evne til multitasking tydeligt overstiger de ældre generationers kapacitet (Rosa, 2014, s. 20, s. 26-32 samt s. 82).

Opsamlende for Rosas tre accelerationskategorier må det konkluderes, at accelerationen er om os alle - det koster kræfter at holde trit og følge med og det har store konsekvenser for den måde vi er i verden på, at vores liv er accelereret, som det er. Som Rosa selv formulerer det, er accelerationen altgennemtrængende og altomfattende og der er ”*næppe det domæne af samfundslivet, der ikke er påvirket eller bliver forandret af hastigheden*” (Rosa, 2014, s. 71).

Med indsigten i netop accelerations former og kræfter, herunder dens altomfattende væsen, er det let at forstå, hvordan accelerationen naturligvis også må spille en betydelig rolle, når det kommer til børns sociale liv i moderniteten. Dette bliver særligt tydeligt, når man, som det er hensigten i det følgende, ser nærmere på, hvordan hver af de tre accelerationskategorier har betydning for netop børns forhold til deres sociale liv og venskaber.

Accelerationen af social forandring og dennes betydning for børns sociale liv i moderniteten

Accelerationen af social forandring betyder, at ingen længere kan vide sig sikre. Som beskrevet; det der hersker i dag, behøver ikke længere at gøre sig gældende i morgen. I dag er du et hit – i morgen er du måske ikke. I dag er du med på moden - i morgen er det ikke sikkert, du tjekket nok. I dag er du en del af gruppen – i morgen kan en anden have taget din plads. Som Rosa udtrykker det, er de sociale forandringsprocesser accelereret og både sociale strukturer og konstellationer såvel som adfærds- og orienteringsmønstre er blevet ustabile og flygtige (Rosa, 2014, s. 22). Bekymringerne

og usikkerheden, der affødes af netop denne ustabilitet, er ikke til at overse i interviewene. I følgende interviewsekvens taler jeg med Astrid på 12 år om hendes relationer til klassekammerater i skolen:

”Astrid: Så er der også startet en ny pige på min skole, så man føler lidt ligesom bare, at hun bare tager ens plads. Nu er hun gået ud af den gruppe igen, men inden da, blev jeg bare sådan lidt skiftet ud agtigt. Det er heller ikke sådan helt... så nu er der heller ikke rigtigt nogen, sådan... der virkelig er der.

Interviewer: Er det meget sådan, at man hurtigt kan miste sin plads?

Astrid: Ja, sådan er det i hvert fald i min klasse. I det venskab, så var det meget sådan, at hvis du ikke er der en dag eller du ikke lige så meget er social, ellers hvis du er syg, eller du ikke lige gider at snappe (betydning: sende beskeder over det sociale medie snapchat) og det der ikke... så kan man godt bare blive skiftet ud. Og det er heller ikke rart, at gå med... at man skal blive ved med at kæmpe for det, fordi ellers så bliver man jo bare skiftet ud agtigt. Så nu gider jeg ikke rigtigt mere, så nu prøver jeg bare at holde mig alene. Men det er også bare... hvis du sidder alene, så begynder alle i klassen bare (nedladende tonefald): ”Ej, hvorfor sidder du alene. Hvor er dine venner henne?”

Interviewer: Men hvad betyder det der med, at du siger, at du ikke længere gider at kæmpe for at have en plads. Hvad er det, man skal gøre, hvis man kæmper for det?

Astrid: Du skal hele tiden være på. Du skal altid... altså så hvis det er, du ikke lige er sammen med dem en dag, ligesom den dag jeg var syg, så var hende den nye pige bare med dem. Så hvis du ikke lige er der den dag, eller du ikke lige er på, eller alt det der, man skal, og lige er træt en dag efter skole eller noget... ja, så... det er det, jeg ikke gider mere.

Interviewer: Det lyder virkelig, virkelig hårdt.

Astrid: Ja, det er det også. Det er også bare lang tid, man bruger på alt det der med at komme ind i det igen...”

Astrid giver os hermed indblik i den uvished og usikkerhed, der for børn kan være forbundet med accelerationen af social forandring, herunder den belastning og den kamp, det kan udgøre for et barn at være del af ræset. Astrid har ikke kunne vide sig sikker på sin position i vennegruppen og det har kostet kræfter at undgå eksklusion. En enkelt sygedag eller en dag, hvor man ikke lever op til forventningerne om, hvordan man er ”social”, så risikerer man sin position og netop dette er et trist men glimrende eksempel på, hvorfor modernitetens børn dog holder hamsterhjulets fart, trods de egentligt allermest har brug for et hvil.

Astrids kamp for at holde trit, står bestemt ikke alene og det er forholdsvis gennemgående i

interviewene, at børnene genkender både bekymringerne for at miste deres position og ligeledes kampen for at sikre denne blandt jævnaldrene. Trine på 12 år fortæller til eksempel: *"Altså jeg føler lidt, at når det sker og man føler sig lidt mere ude af det... altså ude i kulden... så føler man lidt... eller i hvert fald mig, at man skal gøre om på sig selv for at være med. At man altid skal sige noget sjovt for at man sådan der... "Ok nu kan pigerne lide mig – jeg sagde lige noget sjovt". Og jeg føler, at det er nødvendigt, at man siger noget sjovt, fordi så er man med (...). Jeg føler altid, at man skal give sådan 100 procent af sig selv og det er man bare ikke altid. Jeg føler, at man skal være så hype som muligt, for at der er andre, der kan lide én".* Således eksemplificeres det gentaget i specialets dataindsamling, hvad det kan kræve af børn at holde sig interessante for deres jævnaldrende. Det er på mange måder oplagt at vende tilbage til specialets indledning og stjæle Børnerådets billedlige metafor for børne- og ungdomslivet, når de konkluderer, at dette mest af alt har karakter af et individuelt udskillelsesløb, hvor man konstant er i farezonen for at tabe kapløbet, mens andre overhaler én på vej mod det gode liv (Børnerådet, 2018, s. 7).

For helt af forstå denne udvikling er det afgørende også at forstå, at konkurrence er et helt centralt element i acceleration – ikke blot i accelerationen af social forandring, men i samtlige accelerationskategorier. Det er i denne forbindelse Rosas påstand, at konkurrencen i de moderne samfund rækker langt ud over den vækstorienterede økonomiske sfære og han hævder hertil, at konkurrencen er den største drivkraft i acceleration. Som han beskriver, udspiller der sig i moderniteten en fortløbende kappestrid om uddannelsesgrader, erhvervsstillinger, indkomst og prangende forbrugsgoder, men vigtigst af alt om at holde på en partner og en kreds af gode venner. Han sætter dette på spidsen med en henvisning til, at det moderne menneske *"alt for godt ved, hvor let det er at miste sin konkurrenceevne under kampen om sociale relationer: Er man ikke tilstrækkelig sød og interessant og underholdende og køn, holder ens venner og ligefrem ens familie hurtigt op med at ringe"* (Rosa, 2014, s. 34-35). Rosa beskriver med netop disse ord, hvad interviewene på tydeligste vis tegner et billede af - man skal danse hurtigere og hurtigere for bare at blive stående, hvor man er og sover man i timen, så koster det på den anden side. Rosa forklarer hertil, at der til grund for denne udvikling bl.a. ligger, at den position et individ har i det moderne samfund ikke længere er prædetermineret allerede ved fødslen og ej heller stabil livet igennem, men derimod under permanent konkurrencebaseret genforhandling (Rosa, 2014, s. 35). Og det er netop disse evindelige genforhandlinger, som dataindsamlingens interviews giver talrige eksempler på, kan udgøre en voldsom belastning for barnet i moderniteten. Astrid beskriver flere gange, hvordan hun *"kæmper"* og det er netop hvad der er tale om – en kamp, som koster store kræfter at være del

af. Nok mest af alt, fordi du aldrig helt kan vinde den, men alene vente på den næste genforhandling, hvor du kan tabe alt, hvad du har kæmpet for dagen før. Det er hertil en afgørende pointe, at det naturligvis kun bliver sværere at leve op til forventningerne – at vinde kampen om positionerne - når netop adfærds- og orienteringsmønstre også er underlagt accelerationens kræfter. Det kan være svært at vide, hvad der hitter og hvordan man sikrer sin popularitet, når det, som er efterstræbelsesværdigt, ændrer sig nærmest lige så hurtigt, som du indstiller din rader efter det. Astrid taler sig ind i netop denne pointe, når hun fortæller: *”Det er også bare de rigtige ting, man skal sige. Man skal altid være lidt bange for, om man ikke lige har det rigtige tøj på. Og det er bare meget det, det kommer an på tror jeg”*. Omkring netop samme usikkerhed i talesætter Claudia på 12 år de tanker, der flyver igennem hendes hoved på dage, hvor hun føler sig udenfor: *”Ok - har jeg gjort noget? Kan de ikke lide mig? Har jeg gjort noget? Sådan her plejer det ikke at være.. Er det mig der er noget galt med?”*

Rosas optagethed af det moderne menneskes kamp om de sociale positioner trækker tydelige tråde til flere andre teoretikere og deres blik på moderniteten. Først og fremmest er det svært at undgå at drage paralleller til Honneths beskæftigelse med menneskets kamp om anerkendelse, som netop også er omtalt helt indledningsvis i specialet og ligeledes senere i de videnskabsteoretiske afsnit. Honneth er af den helt grundlæggende overbevisning, at menneskets selvforhold er afhængigt af anerkendelsen fra andre og at menneskets selvforhold således kan blive beskadiget, hvis denne anerkendelse udebliver (Juul, Larsen og Kristensen, 2020, s. 241). Trods Rosa, som det også er berørt tidligere, er af den forståelse, at Honneths anerkendelsesteori mangler en tidslig dimension, så afviser han på ingen måde anerkendelsens betydning for udfoldelsen af det gode liv. Rosa er blot mest optaget af, hvordan netop accelerationen har betydning for de (forringede) anerkendelsesbetingelser, der hersker i moderniteten (Rosa, 2014, s. 66-71). Af samme årsag er det, at Rosa slår på, at en kritisk teori (som Honneths) om betingelserne for anerkendelse må være knyttet til en kritisk teori om social acceleration (Rosa, 2014, s. 70). For kampen om anerkendelse er bestemt en drivkraft i en accelereret modernitet og når dataindsamlingens børn giver os indblik i deres udmattende kamp for at holde på deres sociale position og deres relationer, så er der netop tale om en kamp om anerkendelse, der i allerhøjeste grad har negativ indflydelse på børnenes selvforhold.

På mange måder leder børnenes fortællinger om den usikkerhed, der er forbundet med accelerationen af social forandring, også hen på Baumans omtale af moderniteten som en flydende

modernitet. Som også omtalt indledningsvis her i specialet, henviser den flydende modernitet - i modsætning til den faste - til det moderne menneskes indskrænkelse af kontrol over sit eget liv. Den flydende modernitet er præget af evig foranderlighed – man kan aldrig vide sig sikker - og dette medfører en eksistentiel usikkerhed, som kan belaste de fleste. Når Bauman eksempelvis taler om modernitetens ”righoldige sortiment af stolelege”, er dette et strålende billede på netop dataindsamlingens fortællinger om børns usikkerhed på deres sociale position, samt på den kamp om netop positionerne, som børnene aldrig helt lader til at få en pause fra: *”Til gengæld er der et righoldigt sortiment af forskellige ’stolelege’ i diverse stilarter og størrelsesordener, der tvinger nutidens menneske til konstant at være i bevægelse uden håb om nogensinde af kunne finde hvile, at opnå den tilfredsstillelse det er at ’ankomme’, at nå til et endegyldigt bestemmelsessted, hvor man kan lægge våbene fra sig, slappe af og glemme alle bekymringer* (Bauman, 2016, s. 48).

Baumans stolelegemetafor udgør et meget billedligt eksempel på det, som Rosa omtaler som den permanente genforhandling omkring individets position i moderniteten. Deres pointe er den samme og opsummerer egentligt rigtig fint, hvad dette afsnit kan fortælle os om børns sociale liv og venskaber i moderniteten; Barnet i moderniteten kan ikke vide sig sikker – børns relationer til jævnaldrene og deres sociale position er præget af usikkerhed og evige krav til børnene om at være attraktive for jævnaldrene. Det kræver kræfter at leve op til forventningerne og selv med den ypperste indsats, kan de ikke vide sig sikre - kampen om anerkendelse kan være ubarmhertelig. Nok kan de vinde en stol i stolelegen, men snart spiller musikken på ny og så er alt op til genforhandling. Naturligvis, som Rosa og ikke mindst børnene selv påpeger, er kampen forbundet med store belastninger og man må konkludere, at accelerationen af social forandring i allerhøjeste grad udfordrer idealet om ro i sindet hos børn, og at netop dette kendetegn ved moderniteten i høj grad bidrager til børns lidelser i det senmoderne samfund. Med Claudias egne ord vil dette afsnit sluttes af med en sørgelig eksemplificering af netop denne konklusion: *”Nogle gange er man rigtig bange for, at man sådan er i bunden, for så ser man alle ens andre venner være sammen og så er man sådan: ”Hvorfor er jeg ikke med? Kan de ikke lide mig?”. Ja, man bliver bare forvirret og får rigtig ondt i maven, fordi det er jo dem, man sådan elsker”*.

Teknologisk acceleration og dennes betydning for børns sociale liv i moderniteten

Den teknologiske acceleration - i særdeleshed udbredelsen af sociale medier, som vil tage fokus i dette afsnit - sætter ligesom accelerationen af social forandring helt nye krav og forventninger til

modernitetens børn. Kampen for at beholde sin plads i vennegruppen ved at holde sig attraktiv for sine venner, som er beskrevet ovenfor, får en helt anden dimension, når man netop medtænker børns brug af sociale medier. Den teknologiske acceleration, i dette tilfælde de sociale medier, tilføjer således den allerede eksisterende kamp et helt nyt sæt spilleregler og det er netop disse spilleregler og deres betydning for børns sociale liv i moderniteten, der vil blive kigget nærmere på i det følgende.

Det har været et emne i næsten samtlige interviews, at børnenes brug af de sociale medier kan sætte forventninger til børnene, som kan udgøre et pres at leve op til. Det er helt tydeligt, at dette først og fremmest hænger sammen med, at børns tilgængelighed overfor hinanden har ændret karakter og at udbredelsen af de sociale medier således har medført, at børns følelse af "at skulle være på" ikke alene gør sig gældende i samværet med andre børn, men i alle døgnets 24 timer.

Med de sociale medier og ændringen af hastigheden for kommunikation er barnet evigt kontaktbart og hermed tilgængeligt for sine venner og det samme er deres venner for dem. Mange af de interviewede børn fortæller om, hvordan muligheden for kommunikation over de sociale medier kan føles forpligtigende. Eksempelvis fortæller Trine på 12 år om sin kommunikation med vennerne: *"Føler bare lidt, at man er nødt til at skrive til folk eller bare sådan lige holde kontakt. Ellers så føler man, at man er sådan... ok jeg har ikke skrevet til hende der, jeg har ikke skrevet til ham der (...). Man føler sig sgu bare sådan: "Ok – vi har ikke snakket sammen i et døgn". Det er bare sådan en træls følelse, så jeg skriver lige til personen her"*. Børns Vilkår deler i den tidligere omtalte publikation *"Pres og stress – krop, køn og digital adfærd"* bekymringen for, at det kan øge presset rettet mod børn, at den digitale udvikling medfører krav om øget tilgængelighed. De påpeger i denne forbindelse – i overensstemmelse med specialets dataindsamling - at udviklingen skaber nye normer i børne- og ungdomskulturen, der kan opleves som et ekstra pres og som hermed kan fremme følelsen af stress. I særdeleshed er Børns Vilkår opmærksom på, hvordan medieplatformenes adfærdsdesign puster til ilden i form af notifikationer, der fortæller brugeren, at brugeren eksempelvis er tagget i et billede eller at brugeren har modtaget en besked. Fremhævende for denne pointe peger Børns Vilkår på, at 68 pct. af de adspurgte elever i 9. klasse mener, at man bør svare venner i samme øjeblik, man kan se, at en besked markeres som 'læst' (Børns Vilkår, 2020 (1), s. 9). Endnu en indikator på, at de sociale medier forpligter og på den måde kan komme til at udgøre en belastning, der øget presset og forpligtigelserne rettet mod børnene i moderniteten.

Det er en vigtig pointe i denne forbindelse, som det ligeledes fremgår af interviewene, at de kontakter som børn i moderniteten føler sig forpligtet til at holde ved lige ikke udgør en lille kreds af tætte venner, men i stedet en langt større kreds af sociale relationer, som ofte spænder over flere sociale medieplatforme såsom Facebook, Snapchat og Instagram. Som Sofus på 15 år siger, så kan du i dag få venner over det hele og det kan derfor let blive uoverskueligt at forholde sig til dem alle. I overensstemmelse hermed, udtrykker Rosa, at opfindelsen af smartphonen, som er børnenes middel til aktiviteter på sociale medier, har betydet, at alle bekendtskaber kun er to klik væk (Rosa, 2019, 29. min.). Smartphonen bliver hermed ikke alene til et middel i kampen om ”at være på”, men til et værktøj, som tager denne kamp til nye højder, fordi de sociale medier netop altid er lige ved hånden og fordi de sociale medier rækker ud til en langt større kreds af relationer, som hermed kan rette endnu flere forventninger mod børnene. Sidstnævnte bliver sat på spidsen og eksemplificeret under interviewet med Louise på 15 år, da hun fortæller om sit forhold til ”likes” og ligeledes om sine bekymringer for at miste nogle af sine 1700 følgere, hvis hun ikke holder sin instagramprofil attraktiv nok. Louise fortæller: *”Men sådan... hvis nu jeg ikke har lagt noget op i 2 uger, så tænker jeg: ”Nu skal jeg nok snart lige lægge noget op, så jeg ikke mister følgere”. Også sådan noget med at have bedre billeder end andre. Sådan lidt en konkurrence. Altså hvem har de pæneste billeder og sådan noget (...). Jeg tror bare, at det er det der med, at folk gider at se på en. At folk gider at følge én (...). Det er bare sådan lidt: ”Wow - du gider at bruge din tid på at følge mig. At like mig””*.

Udover ovennævnte udfordringer ved børns brug af sociale medier, så bidrager de sociale medier med måleredskaber, der tydeligt fortæller børnene, hvor de står i kampen om relationerne og positionerne. Louises 1700 følgere er et udmærket eksempel. Med Rosas begreb *parametric optimization* henviser Rosa til almindeligheden i, at modernitetens vækstlogik opsummeres i tal og at disse tal, som tydeligt fortæller individet, hvordan det klarer sig, i sig selv er motiverende for en optimering (Aarhus Universitet, 2019, 32.-38. min.). Som Rosa udtrykker det på en konference på Aarhus Universitet i 2019: *“You can measure the number of steps, you can measure the heart rate and the blood pressure, and the melatonin and the serotonin levels and so on right... And I find it very important, that once a number is available, it somehow gains a force of its own – it is almost irresistible”* (Aarhus Universitet, 2019, 32. min.). I fuldkommen overensstemmelse med Rosas pointe, fortæller de interviewede børn om, hvordan deres brug af sociale medier, i særdeleshed snapchat med sine tydelige måleenheder (se nedenfor), stiller dem i en position, hvor fokus på at ”forbedre deres parametre” kan udgøre et pres, som kan være belastende at honorere.

Om snapchat

Snapchat er et af de sociale medier, der har vokset mest i Danmark de seneste år. Den populære app har desuden været banebrydende i forhold til andre sociale medier, der ikke på samme måde har formået at ramme den yngste målgruppe.

Med Snapchat har brugere mulighed for at sende billeder, videoer og tekstbeskeder til hinanden. Snapchat har hertil lanceret diverse symboler, der viser, hvor gode venner en bruger er med sine snapchat-venner. Ud fra brugerens kontakter fremgår der således forskellige emojis (smileys), der hver har deres egen betydning. Dette giver brugeren mulighed for eksempelvis at se, hvem der er brugerens bedste venner på snapchat og ligeledes om brugerens venner har brugeren som en af deres bedste venner. Et andet symbol er flammeemoji, som viser, med hvem af brugerens snapchat-venner, brugeren har en streak i gang. Man kalder det en streak, hvis to snapchat-venner har sendt billeder eller videoer til hinanden hver dag i mere end tre dage i træk. Når to snapchat-venner har en streak i gang, dukker en flammeemoji og et tal op ud for deres navne. Flammen viser, at der er en streak i gang, mens tallet viser, hvor mange dage denne streak har varet. For at holde streaken kørende, skal begge venner sende minimum et billede eller en video til hinanden dagligt. Hvis en bruger er tæt på at overskride en deadline, dukker et timeglas op ud fra den person, brugeren har streaken kørende med. Hvis en streak holdes i gang i 100 dage vises den røde hundredepoint-emoji ved siden af flammeemoji (Sociale Medier, 2022, ¶ Hvad er snapchat? samt Red Barnet, 2022, ¶ Hvad er en snapstreak?).

Louise fortæller til eksempel: *"Da jeg var mindre, altså for to år siden, der skulle den bare være der. Hvis man ikke havde en streak, så var man bare ikke venner. Man havde jo bare den streak og den skulle bare blive ved. Man skulle bare have den. Ellers kunne man ikke bevise, at man var venner (...). Altså... så viste man overfor andre: "Se mine venner. Vi har været venner i så lang tid". Og så står der lige, hvor mange dage man har snappet (...). Jo højere, jo bedre. Også det der med, hvis man nu kæmpede om et eller andet. Hvis man nu var en trekløver eller sådan noget, så var det sådan noget: "Vi har højere streaks, end I har".* Louise giver hermed et klart og tydeligt indblik i den kraft, som netop parametric optimization kan bringe med sig ind i børns sociale liv med jævnaldrene. Louises streaks "skulle bare være der" og dette krævede, at hun dagligt sendte billeder eller videoer til de venner, hvor hun havde streaks i gang. Hun fortæller adspurgt, at hun som oftest havde omkring 35 streaks i gang på samme tid. Da Louise under interviewet blev spurgt ind til, hvad der skete, når hun mistede en streak, stod det ligeledes frem, hvilken negativ

indflydelse parametric optimization, i dette tilfælde snapchats streakfunktion, kan have på børns sociale liv i moderniteten: *"Altså, man blev uvenner over det. Det var sådan lidt: "Ej det er dig, det dig, det dig" (underforstået: "Det er din skyld, at vi har mistet streaken")(...). Altså, jeg havde jo en med min veninde og så mistede vi den og så skrev hun til snapchat, om vi kunne få den tilbage og så fik vi den tilbage. Og så var alt fint igen".* Også Astrid på 12 år fortæller under interviewet om bagsiden af medaljen: *"Jeg synes bare, at det er lidt irriterende, fordi nogle af mine veninder, de er bare sådan: "Send nu streaks, send nu streaks, send nu streaks agtigt". Og hvis det er, jeg lige er ude med min familie en dag, så har jeg jo ikke rigtigt tid til det (...). Så nogle gange kan det være fedt at sende billeder til hinanden hver dag og sådan hyggeligt agtigt. Men nogle gange synes jeg også, at det stresser en lidt, når det er, at f.eks. veninder siger: "Send nu streaks, send nu streaks"". I lighed med Louises og Astrids fortællinger, tænker Sofus på 15 år tilbage på en periode for nogle år siden, hvor han selv sendte streaks: *"Jo, jeg kan godt huske det. Man tænkte altid: "Jeg skal huske at sende en snap. Jeg skal huske at sende en snap". Jeg synes, det var røvirrerende at skulle gøre det hver dag. At skulle huske det".**

Ovennævnte citer, som alene udgør uddrag af en ret gennemgående pointe i interviewene, eksemplificerer tydeligt, at børns brug af snapchat kan sætte forventninger til børnene, der kan føles som et pres at leve op til. Det må være udtryk for det samme, når flere af de interviewede børn fortæller, at de har fået andre til at passe deres streaks, hvis de eksempelvis har været på ferie og hermed ikke har kunnet passe dem selv. Dette er i øvrigt overensstemmende med en nyere undersøgelse fra Børns Vilkår, som viser, at 63 % af alle adspurgte børn har fået andre til at passe deres streaks i frygt for at miste dem (Børns Vilkår, 2020 (1)).

Opsamlende kan man først og fremmest konkludere, at Rosas ord *"once at number is available, it somehow gains a force of its own"* på tydeligste vis afspejles i dataindsamlingen. Antallet af streaks, likes og følgere betyder noget for børn – de er udtryk for deres sociale position – og netop derfor må børnene leve op til kravet om evig tilgængelighed og aktivitet på de sociale medier. Dette er et godt eksempel på, at den teknologiske acceleration, som hævdet, tilføjer kampen om positionerne og relationerne en helt ny dimension – en dimension som i den grad bidrager til forventningspresset rettet mod børn i moderniteten. Helt generelt om børns tiltagende brug af sociale medier kan man sige, at hvor forrige afsnit om accelerationen af social forandring konkluderede, at kampen om relationerne og positionerne kolliderer med idealet om ro i sindet hos børn, så må dette afsnit konkludere, at de sociale medier i høj grad bidrager til presset. Dette ved delvist at tilføje kampen målbarhed, men ligeledes ved både at udvide børns netværk markant,

sådan at forpligtigelser og krav rettes fra flere steder og ikke mindst ved at sikre, at børnene, med de sociale medier indenfor evig rækkevidde, aldrig får et reelt hvil fra rotteræset. Således udgør den teknologiske acceleration, herunder udbredelsen af sociale medier blandt børn, et pres, der lægger endnu mere vægt på børnenes i forvejen belastede skuldre.

Accelerationen af livets tempo og dennes betydning for børns sociale liv i moderniteten

Rosa er af den forståelse, at de tre accelerationskategorier tilsammen udgør et accelerationskredsløb, og således danner de tre kategorier et tæt sammenknyttet feedbacksystem (Rosa, 2014, s. 38). Netop denne pointe står tydeligt frem, når man ser nærmere på accelerationen af livets tempo, for naturligvis betyder de stigende krav til børns performance, som er forbundet med både den teknologiske acceleration og accelerationen af social forandring, at børnene må løbe hurtigere for at følge hamsterhjulets fart og hermed sker der også en acceleration af livets tempo. Som Rosa peger på i denne forbindelse kan det moderne individ ikke blot *”standse op og hvile sig, stå af ræset og sikre sin position, for han er enten på vej op eller på vej ned. Der er ikke nogen ligevægtstilstand, for det at stå stille er ens betydende med at sakke agterud”* (Rosa, 2014, s. 39).

Som beskrevet omkring accelerationen af livets tempo indbefatter denne kategori, at det moderne individ skal nå mere på kortere tid og at individet i samme forbindelse oplever sig plaget af tidsnød, stress og fortrævelse. Når Rosa beskriver det moderne individ som fanget i en trædemølle eller som placeret på en rulletrappe, der kører i den forkerte retning, så er dette i allerhøjeste grad sammenhængene med accelerationen af livets tempo.

Netop disse ovenstående kendetegn ved individet i moderniteten er ganske rammende for dataindsamlingens fortællinger om børns sociale liv med jævnaldrene. Flere af de interviewede børn fortæller således, at de, i et omfang så dette er belastende, føler sig forpligtet til deltagelse i sociale aktiviteter. Nogle ved ikke umiddelbart, hvad denne følelse af forpligtigelse handler om og kan ikke helt svare på, hvorfor de dog – i så udpræget grad - deltager i socialt samvær med jævnaldrene, når de samtidig beskriver, at de egentlig allermest har brug for et afbræk. Andre sætter ord på og fortæller, som det også har været omtalt tidligere, at de føler sig nødsaget til at hægte sig på, hvis de skal bevare deres plads i varmen. Spurgt ind til emnet er det dog fælles for næsten alle interviews, at børnene enten helt aktuelt oplever eller tidligere har oplevet, at frygten for at gå glip af noget - eller i den moderne term FOMO (fear of missing out) - har drevet børnene til et tempo, som pressede og belastede dem. Når børnene ikke er med, er de, som Sofus på 15 år siger, bange

for, at de *"misser out"*, så når muligheden byder sig, er det selvsagt, at man hægter sig på. For igen at bruge børnenes egne ord så *"opper man sig"* og man *"følger trop"* – også selvom man har allermest lyst til at lade være. Dataindsamlingens fund er i allerhøjeste grad overensstemmende med resultaterne af Børns Vilkår's tidligere omtalte undersøgelse, der netop peger på, at mange af de arenaer, som børn færdes i, har et indlejret krav om præstation. Undersøgelsen peger hertil på, at mange børn oplever, at de skal præstere på toppen – og ikke middelmådigt – i deres sociale fællesskaber. Et præstationspres der for nogle børn resulterer i bl.a. tristhed, hjertebanken, tankemylder, søvnproblemer, hovedpine, rysteture, angstanfald og endda selvmedicinering (Børns Vilkår (1), 2020, s. 12).

Rosas påstand om at accelerationen af livets tempo blandt andet vil komme til udtryk ved, at individet ikke føler, at det kan holde trit med sociallivets tempo, lader sig altså i høj grad eksemplificere i empirien (Rosa, 2014, s. 27). Dette gør sig ikke mindst gældende i interviewet med Calle på 15 år. Under interviewet giver Calle gennemgående udtryk for at være belastet af tempoet omkring sig. Han fortæller, at han mangler søvn, pauser, ro og tid til sig selv og han beskriver dagligdagen som *"pressende, udmattende og hård"*. Med netop denne indsigt i Calles situation, giver beskrivelserne af hans ihærdighed med fortsat at følge tempoet et helt særligt indblik i accelerationens kræfter:

"Calle: Hvis jeg ikke er ovre hos mine venner dér, så er jeg ovre hos nogle andre og så tager vi i fitness. Så jeg er hele tiden 2-3 steder på kort tid.

Interviewer: Men kan du ikke sige fra overfor noget af det?

Calle: Jo, det kan man jo godt, men det vil man jo ikke. Man vil jo også gerne være sammen med dem og få hygget sig og lavet noget sjovt.

Interviewer: Så det er svært at trække stikket på en eller anden måde?

Calle: Ja

Interviewer: For hvis nu du er mega træt og du ville egentligt bare gerne slappe af, og så skal dine venner til fitness, hvad er det så, der får dig til at tage med, selvom du egentligt ikke har lyst?

Calle: Det er faktisk et ekstremt godt spørgsmål. Det ved jeg ikke. Det er vel bare viljestyrke... vedholdenhed....

Interviewer: Viljestyrke i forhold til at træne eller i forhold til at være sammen med dine venner?

Calle: I forhold til at være sammen med mine venner.

Interviewer: Men i din alder, hvis man siger nej til sine venner ikke, føler man så skyld? Bliver man ramt af en skyldfølelse?

Calle: Neæhh, for jeg går normalt ikke glip af så meget altså. Jeg går jo altid med, hvis nogen spørger.

Interviewer: Så du hægter dig på?

Calle: Ja (sukkende)

Interviewer: Men det er hårdt?

Calle: Det er det, ja”.

Trods Calle udmærket er klar over, at han løber stærkere, end hvad godt er, så fortsætter han tempoet ufortrødent og Calle er hermed et tydeligt eksempel på, hvordan accelerationen af livets tempo i allerhøjeste grad har nået børns sociale liv med jævnaldrene. Dette står måske allertydeligst frem, da han afviser at få skyldfølelse over at sige nej netop med den begrundelse, at han jo ”ikke går glip af så meget” – han ”går jo altid med, hvis nogen spørger”. Også selvom han gennemgående i interviewet er meget bevidst om, at hans situation mest af alt kalder på en pause fra livets tempo. Udover at udgøre et godt eksempel på et barn der holder tempoet, så er Calle på tydeligste vis et eksempel på et barn, som er belastet af netop dette. Calle er, som han siger i interviewet, udmattet - han mangler ro og pauser fra ræset og hans situation eksemplificerer unægteligt, hvordan det kan have konsekvenser for børns trivsel at være underlagt det pres, der i mange tilfælde er fast følgesvend med accelerationen af livets tempo.

Hertil er Calle et strålende eksempel på det kendetegn ved moderniteten, som også beskrives helt indledningsvis i specialet - netop modernitetens hyldest af duelige, aktive individer, der griber dagen og mulighederne. Hvor Rosa mere implicit og overordnet bevæger sig omkring emnet - for naturligvis efterspørger moderniteten individer, som kan leve op til accelerations krav – så beskæftiger andre teoretiske røster sig mere eksplicit med denne karakteristik af modernitetens idealmenneske. Således er eksempelvis Pedersen optaget af konkurrencestatens efterspørgsel af den opportunistiske personlighedstype, som opsøger og griber de muligheder, der byder sig og med et lignende fokus karakteriserer Petersen modernitetens idealtype som vedvarende aktiv, præstationsorienteret og naturligvis tilstrækkelig robust og resilient til at kunne klare

præstationssamfundets pres (Juul, 2017, s. 81 og s. 169 samt Petersen, 2016, s. 56 - 60 og kap. 3). Nok kan det hævdes, at disse karakteristika knyttet til modernitetens idealtype i høj grad lægger sig op af konkurrencestatens krav til individet om at være aktiv, produktiv og omstillingsparat arbejdskraft - af samme årsag vender jeg tilbage til en uddybning af konkurrencestatens idealtype i analysedel 2, som jo netop omhandler børns forhold til skole, uddannelse og fremtidig karriere. Ikke desto mindre er det min påstand, at konkurrencestatens idealmenneske også er at spore, når det kommer til børns forhold til deres sociale liv og venskaber – dette i øvrigt overensstemmende med Rosas påstand om, at konkurrencen i det moderne samfund rækker langt ud over den vækstorienterede økonomiske sfære. I tråd hermed er det oplagt at fremhæve, at Calle betragter sin konsekvent aktive deltagelse i sociale aktiviteter, som han faktisk ikke magter, som udtryk for viljestyrke og vedholdenhed og ikke som udtryk for en svaghed eller en manglende evne til at sige fra. Hermed ligner Calles beskrivelse af sig selv til forveksling optegnelsen af modernitetens idealtype, som netop opportunistisk, robust og resilient. Calle er på mange måder som skabt til accelerationssamfundets krav. Han griber dagen, selv når han ikke orker det og netop forståelsen af dette karaktertræk som noget efterstræbelsesværdigt og en styrke frem for en svaghed kommer igen til udtryk senere i interviewet:

”Calle: De tre andre tager jo i fitness og så er du den eneste, der ikke gør. Det ville jo også være sådan lidt...”

Interviewer: Ja, hvad ville det være...? Fordi jeg skal lige prøvet at forstå...

Calle: Så ville det jo også være lidt svagt af mig”.

Opsamlende for accelerationen af livets tempo kan det således fremhæves, at de stigende krav til børns sociale liv i moderniteten, som er forbundet med accelerationen af social forandring og ikke mindst den teknologiske acceleration, naturligvis får hamsterhjulet til at spinde hurtigere. Uden nogen direkte tvang sætter børnene farten op – mange fordi de udmærket er klar over, at risikoen for at miste deres position kan være prisen, hvis de lader være. Børnene *”opper sig”* og *”følger trop”* og trods tempoet kan være belastende, er deres vigtigste prioritet ikke at gå glip af noget. For frygten for at gå glip af noget og den uro dette giver i sindet føles umiddelbart værre end forpustelsen i hamsterhjulet. Og så er der dem, som Calle. Dem som overkommer træthed og udmattelse uden overhovedet at skænke det en tanke, om de bare for en stund skulle indføre et hvil i

rotteræset. Dem der kan fremhæves som ideelle soldater i accelerationssamfundets tjeneste. Dem som altid griber mulighederne, dem som aldrig siger nej. De robuste og de viljestærke. Fælles for alle børnene er, at de er børn af en modernitet, der, som Rosa udtrykker det ovenfor, netop er karakteriseret ved, at man enten er på vej op eller på vej ned. *"Der er ikke nogen ligevægtstilstand, for det at stå stille er ens betydende med at sakke agterud"*. Og netop derfor vælger de fleste – trods de lidelser dette tydeligvis medfører - at følge accelerationen af livets tempo.

Fremmedgørelse som konsekvens af børns accelererede sociale liv i moderniteten

Udover de konsekvenser som accelerationens pres på børns skuldre har haft for børns tempo og deres ro i sindet, som det er beskrevet ovenfor, så har accelerationen også isoleret set konsekvenser for den måde, som børn oplever kvaliteten af socialt samvær med jævnaldrene. For når børnene løber alt hvad de magter for at indfri accelerationens krav og for hermed at undgå at falde af hamsterhjulet, så investerer de, som dataindsamlingen også eksemplificerer, deres tid og energi i aktiviteter, som de egentligt ikke rigtig har lyst til, men er draget af, fordi det lader dem beholde deres plads i rotteræset. Rosa ville pege på, at der er tale om fremmedgørelse. Han definerer fremmedgørelse, som *"en tilstand, hvor subjekter forfølger mål eller udøver praksisser, der på den ene side ikke påtvinges dem af ydre faktorer eller aktører (...), men som de på den anden side heller ikke "rigtig" ønsker eller støtter"* (Rosa, 2014, s. 94). Så når man, som børnene beskriver det i interviewene *"følger trop"* og *"opper sig"* til sociale aktiviteter, man egentligt ikke orker, - når man sender dagens 10. snapchat, selvom man egentligt har allermest lyst til at lægge telefonen fra sig, - når man tager i skole småsyg for at undgå, at ens sociale position dagen efter er taget af den nye pige i klassen, - når man udkørt tager med til fitness, fordi man ikke vil virke svag og når man er sammen med sine venner og viser sig fra sine sjoveste sider på en dårlig dag, så ville Rosa pege på, at der er tale om fremmedgørelse. Astrid på 12 år uddyber på fineste vis netop følelsen af fremmedgørelse, da hun fortæller om en tur i Rødovre Centret med nogle klassekammerater – en tur hun var taget med på i frygt for ellers at miste sin position i pigegruppen. Astrid fortæller: *"Og min mor ville også nogle gange have, at jeg skulle være hjemme, men det var sådan lidt, at nogle gange var man bare nødt til det, følte jeg lidt der, så der gjorde jeg det jo bare. Så tog vi bare i det der Rødovre Centeret og jeg ved ikke hvad. Og så stod vi bare sådan der og snakkede om drenge. Det var ikke engang spændende. Det var ikke engang hyggeligt"*.

Udover at Astrid helt eksplicit beskriver sin manglende lyst til at deltage i den gældende aktivitet, så er Astrids retorik ekstremt sigende i sig selv. ”...Nogle gange var man bare nødt til...”, ”...så stod vi bare der...”, ”Så tog vi bare i det der Rødovre Centret og jeg ved ikke hvad” er alle eksempler på en indlejret retorik, der i høj grad afspejler fremmedgørelsen i moderniteten. Og netop modernitetens retorik er noget, som Rosa også har øje for. I denne forbindelse hævder Rosa bl.a. omkring udbredelsen af fremmedgørelse i moderniteten, at hverdagens handlinger i høj grad er motiveret gennem en retorik baseret på ”må” og ”skal”. En retorik hvor vi således legitimerer det vi foretager os med en reference til en form for ydre krav (Rosa, 2014, s. 86). Rosa eksemplificerer selv dette ved at citere det moderne menneske: ”Jeg er nødt til at tage på arbejde nu (...), jeg må se at komme i bedre form, jeg skal have opdateret min software (...)” (Rosa, 2014, s. 86). Som Rosa påpeger, er eksemplerne mange og listen nærmest uendelig. Det samme fremgår, når dataindsamlingens interviews ses efter med samme blik for modernitetens retorik. ”Nu skal jeg nok snart lige lægge noget op, så jeg ikke mister følgere”, ”Man skal være på hele tiden”, ”Jeg skal huske at sende en snap”, ”Man skal blive ved med at kæmpe for det, fordi ellers så bliver man jo bare skiftet ud” og ”Man skal give sådan 100 procent af sig selv” er således alle eksempler fra dataindsamlingens interviews, der netop vidner om handlinger, som er motiveret af en form for ydre krav frem for en indre lyst. Hermed ligeledes eksempler på, hvordan fremmedgørelsen bestemt hersker i børns sociale liv i moderniteten.

Det er oplagt i forbindelse med ovenstående at vende tilbage til, at der indledningsvis i specialet blev argumenteret for, at specialets fokus på børn i moderniteten er særligt vigtigt, fordi det giver et råt indblik i netop skyggesidernes gennemslagskraft, når selv børnene, som er noget af det mest beskyttede vi har, opsluges af modernitetens krav og forpligtigelser. I tråd med dette må det fremhæves, at noget af det mest påfaldende omkring de interviewede børns fortællinger om deres sociale liv og venskaber i moderniteten er, hvordan disse fortællinger står i skærene kontrast til den gængse forståelse af børns sociale liv, som noget der bør være forbundet med ubekymret glæde og lystbetonede aktiviteter og bestemt ikke med forpligtelser og krav. Som Rosa beskriver det omkring fremmedgørelse, kan individet i moderniteten blive så optaget af at afvikle ”opgavelisten”, at det kan blive tilbøjeligt til at glemme, hvad det egentligt er, det gerne vil og hvad det egentligt er, der er dyrebart – børnenes fortællinger om deres sociale liv med jævnaldrene er bestemt ingen undtagelse fra denne tendens (Rosa, 2014, s. 105). Sociale aktiviteter og relationer mellem børn har alle dage spillet en helt afgørende rolle for både børns udvikling og for deres oplevelse af et meningsfuldt og

givende hverdagsliv og bekymringen i denne forbindelse må naturligvis være, om ikke fremmedgørelsen risikerer at opsluge nogle af barndommens mest essentielle glæder og værdier.

Delkonklusion

Som beskrevet indledningsvis i denne analysedel 1 hævder Rosa, at der næppe findes et domæne af samfundslivet, der ikke er påvirket eller bliver forandret af modernitetens hastighed (Rosa, 2014, s. 71). Det har været hensigten med denne analysedel at belyse, at dette bestemt også gør sig gældende for børns sociale liv og venskaber i moderniteten.

Børns sociale liv og deres venskaber i moderniteten er således i allerhøjeste grad underlagt accelerationens krav og forventninger til individet. Accelerationen af social forandring betyder, at børn i moderniteten ikke kan vide sig sikre på deres sociale position. Det der hersker i dag, behøver ikke længere at gøre sig gældende i morgen og bekymringerne og usikkerheden, der affødes af netop denne ustabilitet, er ikke til at overse i dataindsamlingens interviews. Det kræver kræfter for børnene at leve op til forventningerne og selv med den ypperste indsats, kan børnene ikke vide sig sikre. Nok kan de for dagen – ved at være tilstrækkeligt attraktive for deres venner – sikre sig en plads i varmen, men hurtigere end de overhovedet får nydt sejren, venter nye genforhandlinger om de sociale positioner. Accelerationen af social forandring tilbyder således en oplagt forklaring på, hvorfor modernitetens børn dog holder hamsterhjulets fart, trods de egentligt allermest har brug for et hvil. Børnene lader nemlig til at være gysende bevidste om spillets regler: Er du ikke tilstrækkelig ”på”, tilstrækkelig sjov, tilstrækkelig begejstret eller lever du på en anden måde ikke op til forventningerne, så risikerer du at blive uinteressant og inden længe har den nye, mere interessante pige, som altid lever op til forventningerne og som altid siger ja, taget din plads og frygten om eksklusion er ved at blive en realitet.

Kampen om relationerne og de sociale positioner bliver yderligere intensiveret af modernitetens teknologiske acceleration. I særdeleshed har børns brug af sociale medier bidraget til presset rettet mod børn ved netop at tilføje kampen en helt ny dimension – først og fremmest ved at sikre, at børnene, med de sociale medier indenfor evig rækkevidde, aldrig får et reelt hvil fra præstationsræset. Børns tilgængelighed overfor hinanden har således med den teknologiske acceleration ændret karakter og udbredelsen af de sociale medier har medført, at børns følelse af ”at skulle være på” ikke alene gør sig gældende i samværet med andre børn, men i alle døgnets 24 timer. Hertil har udbredelsen af de sociale medier medført en markant udvidelse af børns netværk,

sådan at netop forpligtigelser og krav rettes fra flere steder og ikke alene fra en mindre gruppe af tætte venner eller skolekammerater. Sidst men absolut ikke mindst, så bidrager de sociale medier med måleredskaber, der tydeligt fortæller børnene, hvor de står i kampen om relationerne og positionerne. Antallet af likes, streaks og følgere sætter tal på både børns popularitet og på værdien af deres venskaber og alene denne tydeliggørelse af hvordan børnene klarer sig rent socialt, er motiverende for en optimering. Problemet er, at optimeringen koster kræfter i form af evig tilgængelighed og aktivitet på de sociale medier og at dette sætter nye forventninger, der for børnene kan føles som endnu et pres at leve op til.

Accelerationen af livets tempo er en helt naturlig konsekvens af den ovenfor beskrevne udvikling, for naturligvis betyder de stigende krav til børns performance, som er forbundet med både den teknologiske acceleration og accelerationen af social forandring, at børnene må løbe hurtigere for at følge hamsterhjulets fart. I overensstemmelse med Rosas bekymringer for individet i moderniteten beretter dataindsamlingens interviews om børn, hvis liv er belastet af tidsnød, fortravelse og udmattelse. Trods dette fortsætter børnene i hamsterhjulets tempo. De er nemlig sikre på, at konsekvenserne ved at tage sig et hvil, er mere uoverskuelige end konsekvenserne ved at fortsætte. Og så skal man bestemt ikke glemme, at det efterstræbellesværdige i moderniteten, det er at trodse sig selv og sine egne begrænsninger, at trodse trætheden og udmattelsen – som børnene selv siger, *”at oppe sig”* og *”at følge trop”*. I moderniteten hyldes de robuste og de resiliente – dem som griber mulighederne, dem som klarer presset og dem som lever op til forventningerne. Dem som accepterer fremmedgørelsen og netop lever med, at deres sociale liv og venskaber i højere grad er forbundet med forpligtigelser og krav end med lyst og barnlig glæde.

Med udgangspunkt i ovenstående må det først og fremmest fremhæves, at accelerationen må betragtes som et helt gennemgående kendetegn ved moderniteten. Hertil, og endnu vigtigere er det at fremhæve, at det er analysens overordnede konklusion, at netop børns kamp for at holde trit med accelerationens tempo er forbundet med store belastninger. Tempoet udfordrer i særdeleshed idealet om ro i sindet hos børn. For børn kan ikke være rolige i moderniteten. De er naturligt bekymrede og usikre på deres sociale position og i forsøget på at bevare deres værdi i modernitetens landskab af krav og forpligtigelser løber de hurtigere, end de magter. Julia på 13 år opsummerer på fineste vis den følelse, der kan være forbundet med at være barn i moderniteten, når hun siger, at det sommetider kan føles som *”at gå op af en bakke, som bare er uendelig”*. I moderniteten kan du aldrig nå i mål. Du kan aldrig have helt ro i sindet.

Analysedel 2:

Børns forhold til skole, uddannelse og fremtidig karriere i moderniteten

Børns kamp for at holde trit med modernitetens tempo er ikke alene tydelig at se, når det kommer til deres sociale liv og venskaber i moderniteten. I dataindsamlingens interviews såvel som i nyere publicerede undersøgelser på området, som eksempelvis de allerede omtalte undersøgelser fra CeFU, Børns Vilkår og Børnerådet, rettes fokus ligeledes i allerhøjeste grad på børns forhold til skole, uddannelse og fremtidig karriere. Til eksempel konkluderer Børns Vilkår i publikationen *”Pres og stress – skolen og det trygge klassemiljø”*, at skolen er blevet til et sted, hvor børn og unge oplever så høje krav og forventninger om progression og præstation, at dette skaber et pres, som for nogle føles uoverskueligt stort. Børn og unge beretter i samme forbindelse om følelsen af, at det aldrig kan lykkes at være god nok - en følelse, som for nogle fører til stress (Børns Vilkår, 2020 (2), s. 3).

Dette er bestemt et billede, der genkendes i specialets egen dataindsamling. Med udgangspunkt i netop dataindsamlingens interviews og børnenes næsten samstemmige udtryk for at være underlagt et uddannelsesrelateret forventningspres, som kan udgøre en belastning at leve op til, vil denne analysedel tage udgangspunkt i de temaer omkring skole, uddannelse og fremtidig karriere, som har været mest gennemgående i interviewene. Opdelt i to overordnede afsnit vil denne analysedel således uddybe og eksplicite det præstations- og forventningspres, der er rettet mod børnene i grundskolen. *Først* i et afsnit om grundskolens tapre soldater – netop eleverne der, koste hvad det vil, hægter sig på præstationsræset, bider tænderne sammen og fortsætter kampen, trods denne belaster dem i en sådan grad, at det har store konsekvenser for deres trivsel. *Herefter* i et afsnit om de samme tapre soldater, der i al målrettethed i 7. og 8. klasse tager stilling til, hvad de vil med deres liv og herfra, selvdisciplinerede som de er, alene fokuserer på, hvad der kan bringe dem tættere på deres mål. Dette på trods af at valget kan føles uoverskueligt og at målrettetheden kan betyde at lysten, udforskningen, nysgerrigheden og hermed muligheden for at finde ud af, hvad der virkelig betager og begejstrer, må ofres i forsøget på netop at undgå tidsspilde – måske den værste synd i modernitetens grundskole. Mere om dette i det følgende.

Præstér, præstér, præstér – grundskolens tapre soldater

Et af de mest gennemgående temaer i dataindsamlingen er børnenes frygt for at fejle og hermed ikke leve op til forventningerne. Hvad hvis jeg ikke får en god nok karakter til eksamen, hvad hvis jeg ikke lærer brøkregning, hvad hvis jeg ikke klarer den næste test, hvad hvis jeg ikke når læringsmålene for 7. klasse, hvad hvis mit snit spænder ben for min fremtid - det er netop nogle af de bekymringer, som dataindsamlingens børn giver udtryk for. Når børnene spørges uddybende ind til deres bekymringer for at fejle, lader der til at være en helt gennemgående fællesnævner, som kan forklare, hvad denne frygt handler om. Børnene er nemlig uhyggeligt bevidste om, at ingen venter på dem, mens de prøver igen og at præstationstoget kører til planlagt tid, hvad enten der er tale om afgang mod gymnasiet, mod det næste emne i lærebogen eller mod læringsmålene for næste år. Lever du ikke op til kravene, så bliver du ladet alene tilbage og her kan du så sidde og bekymre dig om din fremtid og om den betydning det vil have for dig, at du har fejlet, som du har.

Til eksempel fortæller de større børn i dataindsamlingen om, hvordan det presser dem, at deres terminsprøver vil have afgørende indflydelse på deres årskarakterer – årskarakterer, som vil have betydning for, om de kan komme ind på det gymnasium, de ønsker, eller i nogle tilfælde, om de vil blive betragtet egnede til gymnasiet overhovedet. Louise, som går i 9. klasse, har netop været til terminsprøve samme morgen, som interviewet foregår og hun fortæller som noget af det første om det pres, der for hende var forbundet med prøven: *"...der er jo meget pres fra alle sider, især med skole, altså for mig her for tiden. Altså, vi har jo terminsprøver lige nu ikke. Og det havde jeg faktisk i dag her tidligere (...). Og så gik det helt galt for mig og jeg fik 02 faktisk (...). Altså lige da jeg fik det at vide, så var jeg fuldkommen grædefærdig. Altså, jeg ringede til min mor tudbrøllende, fordi jeg vidste ligesom ikke, hvad jeg skulle gøre (...). Så tænkte jeg bare: "Oh my god, hvad gør jeg så?". Jeg stortuede i to timer nærmest".* På samme måde fortæller Sofus, som også går i 9. klasse, at han føler sig presset for tiden. Da han spørges ind til, hvad presset handler om, fortæller han: *"Der sker bare mange ting. Der er terminsprøver, der er standpunktskarakterer... Alt muligt – vi skal bedømmes hele tiden i skolen (...). Jeg synes, det gør, at man føler sig lidt presset, fordi man tænker, at én fejl det kan gøre en meget stor forskel på ens karakterblad".* Et karakterblad der, som Sofus netop supplerer, vil have *"altafgørende"* betydning for, om han kan komme ind på det gymnasium, som han ønsker.

Således fremgår det tydeligt, at børnene er meget bevidste om, at det har konsekvenser at fejle og derfor frygter de med rette ikke at leve op til forventningerne. Rosas føromtalte forståelse af at

individet i moderniteten ikke blot kan standse op og stå af ræset – for enten er du på vej op eller også er du på vej ned - er således ikke alene gældende for børns sociale liv i moderniteten, men ligeledes for de krav der rettes mod børnene fra skoleregi. Som Rosa påpeger om den accelererede modernitet, er der ikke nogen ligevægtstilstand - for det at stå stille er det samme som at sakke bagud og det er netop denne velbegrundede frygt for at sakke bagud, der er fællesnævneren, når modernitetens børn tynses i en sådan grad af præstationsræset, at det har alvorlige konsekvenser for deres trivsel (Rosa, 2014, s. 39). Calles tilbageblik på de tanker han gik og gjorde sig ved sine 9. klasses eksamener sidste skoleår, giver det fineste indblik i netop det præstationspres, der i interviewene er beskrevet som en tro følgesvend til skolelivet: *"Vil jeg nu få en god nok karakter til at komme videre, vil jeg kunne få den uddannelse, jeg gerne vil have? Det er et ekstremt stort pres (...). Det påvirkede mig fordi, når man fik fri og kom hjem, så tænkte man også på, om denne her eksamen ville komme til at gøre noget godt eller kommer den bare til at gøre nul og niks (...). Når du står op, så tænker du: "Eksamen, karakterer, uddannelse, pres", og så tager du over i skolen og så forbereder du dig på den eksamen, du skal have og så fylder det halvdelen af dagen til en 15 -16 stykker, hvor du så kommer hjem og kan slappe lidt af og tænke: "Nu glæder jeg mig ikke til i morgen... fordi i morgen der sker det samme igen... med uddannelsespreset".*

Det er oplagt i forbindelse med ovenstående at vende tilbage til Rosas forståelse af accelerationen, som en kræft der påfører individet konstant frygt for, at man måske ikke længere vil være i stand til at holde trit og leve op til de konstant skærpede krav, som man konfronteres med. For det er netop en sådan frygt, børnene helt gennemgående italesætter i interviewene. En frygt, der naturligvis også handler om, om de nogensinde vil kunne indhente dem, der er kommet foran i ræset, hvis de først sakker bagud. Som Rosa meget fint henviser til - hvis dem, der indleder konkurrencen fra et privilegeret udgangspunkt, må løbe så stærk de kan og investere alle deres energier blot for at følge med, så er det meget klart, at dem som begynder med en mangel, står i en yderst skrøbelig situation (Rosa, 2014, s. 71-72). I dette lys bliver det endnu lettere at forstå, hvorfor modernitetens børn bekymrer sig så meget om at hægte sig på. Det er en vigtig pointe i denne forbindelse, at trods præstationspresset står tydeligst frem i interviewene med de ældste børn, når de fortæller om deres eksamener, så er bekymringerne for ikke at hægte sig på og præstere efter kravene, som nævnt, noget der gør sig gældende helt ned til både 6. og 7. klasse. En bekymring, som børnene konfronteres med i form af løbende test af deres faglige niveau. Test som flere informanter beskriver, gør dem nervøse for, om de nu vil præstere godt nok og som plager dem med nervøsitet og bekymringer i en sådan grad, at de reagerer med fysiske symptomer. Flere beskriver hertil, at de

er plaget af hovedpine, af mavepine, irritabilitet og af bekymringer for, om de kan nå at lære emnerne inden for den tidsramme, der er sat og de udtrykker i samme forbindelse bekymring for, om det at sakke bagud allerede i 6. eller 7. klasse kan have betydning for deres muligheder for at hægte sig på fremadrettet. Trine, som går i 6. klasse, forklarer i forlængelse af en snak om hendes bekymringer for konsekvenserne ved at fejle: *"Vi var lige begyndt på brøker og det havde jeg ikke engang lært 100 procent endnu. Så skal vi videre til ligninger. Jeg føler mig virkelig presset til bare at kunne alt det der og de forventer bare, at man kan det på dagen og man bliver virkelig stresset (...). Der er alt for mange forventninger til én og jeg kan bare ikke følge med (...). Ok, det her bliver svært for mig i 7. Hvad kan jeg gøre? Får jeg er lorteliv, hvis jeg ikke lærer det her nu?"*. Således eksemplificerer Trine netop kampen for ikke at blive overhælet i ræset. For hvordan skulle hun dog nogensinde kunne overskue at sakke bagud, når hun dårligt kan følge med, som det allerede er. Hvad angår denne frygt for at blive hængt så meget af, at det vil være svært at hægte sig på igen, er det en vigtig pointe, at børnene, udover at de mærker accelerationens pres på dem selv, også vidner, at nogle skolekammerater faktisk falder helt af hamsterhjulet. En løbende reminder for børnene om, hvor vigtigt det er at holde accelerationens tempo og hvor hårdt man kan falde, hvis kræfterne ikke rækker. Trods det er en meget gennemgående fortælling i dataindsamlingens interviews, at informanterne kæmper bravt for at leve op til kravene om præstation og progression, så rummer interviewene således også fortællinger om jævnaldrene, som står helt af ræset undervejs. Eksempelvis fortæller Calle i interviewet om to elever fra sin daværende 9. klasse, der begge blev langtidssygemeldte med stress. Dette i forlængelse af at han fortæller om sin egen oplevelse af at gå i 9. klasse:

"Calle: Det føles faktisk ikke særlig godt. Det var sådan meget pressende og frustrerende og stressende. Vi havde for eksempel to i min klasse, som gik ned med stress.

Interviewer: Hvordan ned med stress?

Calle: Den ene kom nærmest slet ikke. Måske en gang om måneden. Og den anden kom en gang om ugen og prøvede sådan lige at være med igen. Lige at komme tilbage igen, men det gik ikke. Hun stoppede.

Interviewer: Men fik I at vide, at de var gået ned med stress?

Calle: Ja, det gjorde vi."

Noget af det mest påfaldende i interviewene er børnenes accept af skolernes krav om progression og præstation. Trods flere af børnene tydeligvis lider under presset, så er der faktisk ingen af dem, som rigtigt viser tegn på oprør. Udmeldinger som ”Det hele skal nok gå alligevel, hvis jeg fejler – man kan ikke være lige god til alting” eller ”Det bør da slet ikke være så hårdt at gå i skole” er ingen steder at finde i datamaterialet. Således fremgår det på mange måder, at børnene er blevet opslugt af en præstationskultur, hvor det er både almindeligt og acceptabelt at skulle lide for at opnå sine mål. Som Calle kommenterer, efter han netop har fortalt om sin egen og nogle af sine klassekammeraters benhårde og mentalt udmattende kamp for at hægte sig på: *”Jamen det er jo bare sådan, det meste af hverdagen er for unge... der er jo ikke så meget andet man kan gøre”*.

Et sådan udtryk for accept af at det har sin pris at være del af gamet, trækker tydelige tråde til Petersens parallel mellem netop præstationssamfundet og sportens verden (Petersen, 2016, s. 60-62). Sidstnævnte netop en verden som historisk har været bærer af en kultur, der understøtter hyldesten og fejringen af bedrifter og sejre - for at vinde skal du dog træne hårdt og forme dit liv efter sportsgrenens betingelser. En sportsudøver indordner sig nemlig under konkurrencens og præstationskulturens præmisser og må derfor også regne med at ofre nogle aspekter i tilværelsen. En sportsudøver kan eksempelvis ikke deltage i festlige sammenhænge på lige fod med andre - det at drikke alkohol eller at spise usundt harmonerer ikke med habil sportsudøvelse og for lidt søvn matcher ikke seriøs træning og restitution. Gamet betyder, at sportsudøveren udvikler specifikke færdigheder i netop selvdisciplin - at fastholde et fokus, bide tænderne sammen og at gå målrettet efter opstillede mål. I sportens verden er det commonsence, at vinderne må lide, kæmpe og bide smerten i sig for at opnå deres mål og det er netop samme commonsence-betragtninger, der lader til at herske i datamaterialet omkring præstationskulturen i skolen. Dette i fuld overensstemmelse med Petersens pointe om at præstationskulturen, herunder konkurrencen, netop har løftet sig ud af sportens verden og bevæget sig ud i samfundets overordnede kredsløb. Som Petersen også selv peger på, hersker der ud fra dataindsamlingens fund ingen tvivl om, at grundskolen er del af dette (Petersen, 2016, s. 56-62).

Ligesom Petersens paralleller til sportens verden kan give en forståelse for netop den konkurrence- og præstationskultur, som er blevet en accepteret del af grundskolen, så bidrager Pedersens førortalte analyse af konkurrencestaten ligeledes med et øjenåbnende indblik i, hvad det er for en kultur, der hersker i grundskolen. Herunder et indblik i hvilke forhold der kan forklare, at en dreng som Calle, der gennemgående i interviewet giver udtryk for at være voldsomt belastet af skolens krav om præstation og progression, alligevel kan udtrykke med fuldkommen accept: *”Jamen det er*

jo bare sådan, det meste af hverdagen er for unge...". Pedersens analyser af konkurrencestatens grundskole understreger i den grad hans egen pointe om, at der med overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat er sket et skift i vores menneskesyn. Han forklarer herunder, hvordan grundskolen har ændret sig fra at være et moralsk projekt, der havde fokus på børnenes alsidige personlige udvikling og dannelse til et økonomisk projekt, hvor sigtekornene er indstillet på udviklingen af fagligt kompetente og opportunistiske individer med færdigheder, som gør dem attraktive for arbejdsmarkedet og hermed til gode soldater i konkurrencestatens tjeneste. I konkurrencestaten skal alle produktive ressourcer nemlig tages i anvendelse og i denne forbindelse bliver det, ifølge Pedersen, konkurrencestatens vigtigste mål at anspore alle mennesker til netop at blive produktive, effektive og kompetente samfundsborgere, der udviser ansvarlighed ved at opsøge de muligheder, der byder sig. Samfundsborgere der, som de interviewede børn, tager ansvar og fortsætter med at gøre deres ypperste for at leve op til kravene, for at gribe mulighederne og for at hægte sig fast på præstationstoget – selv når de er ved at knække nakken på det (Pedersen, 2011, kap. 6, Petersen, 2016, s. 56-60 samt Juul, 2017, kap. 7).

På den måde bidrager Pedersen ligesom Petersen med perspektiver, som belyser den udvikling, der er sket omkring børns forhold til deres skole, uddannelse og fremtidig karriere. At betragte børn som små soldater under opdragelse i konkurrencestatens tjeneste eller at se dem som elitesportsudøvere, der hyldes for at fortsætte deres vej mod medaljerne, mens de i lidelse presser sig selv til det yderste, giver bestemt en forståelse for den præstationskultur, som er blevet del af grundskolen. Grundskolen er godt i gang med opdragelsen af modernitetens børn og det må være tydeligt ud fra dette afsnits fremhævede uddrag af dataindsamlingens interviews, hvordan fremtidens idealtype allerede er ved at tage form. Trods børnenes fortællinger naturligvis er forskellige og informanterne, som uddragene fra dataindsamlingen også viser, reagerer med varierende følelsesmæssige reaktioner på presset, så er der nemlig én ting, der er gennemgående for informanterne – når de har grædt ud, når de har grublet lidt for sig selv eller når de har raset ud i irritabilitet, så bider de tænderne sammen, udviser selvdisciplin og fortsætter kampen om at leve op til forventningerne om evig præstation og progression. Hvis det er formålet med grundskolen at opdrage børn til at blive voksne, der – som ideelle soldater i konkurrencestatens tjeneste - fortsætter raset trods alt i dem signalerer, at de har brug for hvil, så må man sige, at ”projekt idealmenneske” har gode udsigter til at lykkes. Som Rosa selv kommenterer omkring netop denne udvikling - i moderniteten bidrager accelerationen ikke længere til at sikre de fornødne ressourcer til at forfølge individuelle drømme, mål og livsplaner. Det forholder sig snarere omvendt: Individuelle drømme,

mål og livsplaner bliver brugt som drivkraft i accelerationsmaskinens fortsatte gang (Rosa, 2014, s. 92).

Vid hvad du vil og gå målrettet efter det – tidsspilde er den værste synd

Som konsekvens af at tid, som beskrevet, er blevet en knap ressource og at der i moderniteten er mere og mere vi skal nå, peger Rosa på, at det moderne menneske i høj grad investerer i netop tiden. I moderniteten må du gå direkte efter dine mål og der er ingen grund til at spilde din tid på noget, som ikke fører dig tættere på den fremtid, du ønsker for dig selv (Rosa, 2014, s. 9). Denne instrumentelle fornuft er i allerhøjeste grad overensstemmende med dataindsamlingens udtryk for, at børn er både taktiske og nøje udregnende, når det kommer til uddannelsesrelaterede aktiviteter. Til eksempel fortæller Dennis, som går i 7. klasse, at han har været glad for at lære arabisk, da dette også er hans mors modersmål. Alligevel gør han sig nøje overvejelser, om det kan betale sig i forhold til hans fremtid at fortsætte undervisningen:

”Dennis: Altså, jeg ved ikke helt, hvad jeg har lyst til at være endnu, så nogle af de ting, jeg gør, kan virke sådan lidt spild af tid, hvis jeg ikke kommer til at bruge det alligevel.

Interviewer: Ja – hvad skulle det være?

Dennis: Arabisk eller sådan noget. Det ville jeg helst stoppe med, men så fik jeg at vide, at det kunne være, jeg fik et job en dag, hvor jeg skulle bruge arabisk til noget. Men det kan jeg jo ikke vide, hvis jeg ikke ved, hvad jeg vil være.

Interviewer: Nej, så du kan ikke sådan målrette din læring efter din fremtid?

Dennis: Nej, jeg ved jo ikke, hvad jeg skal blive bedre til.

Interviewer: Hvis du så vidste nu, at det kom du aldrig til at bruge i et job, ville du så føle, at det var lidt spild eller...?

Dennis: Ja, jeg ville føle, det var spild”.

Der er flere forhold forbundet med omtalte udvikling, som kan have negativ indflydelse på børns liv i moderniteten. Et forhold handler om den fremmedgørelse, som Rosa fremhæver som en konsekvens af accelerationen. Som beskrevet er fremmedgørelse det, der hersker, når det moderne menneske frivilligt gør ting, det egentlig ikke rigtig har lyst til og her må det være tydeligt, at når man som barn er styret af taktik og beregninger frem for oprigtig interesse, nysgerrighed og glæde

ved at beskæftige sig med noget, der begejstrer, så får fremmedgørelsen plads. Således bliver børnene så optagede af at afvikle den tidligere omtalte opgaveliste, eller med andre ord at følge accelerationens fart, at de, som det er risikoen ved fremmedgørelse, risikerer at glemme, hvad det egentlig er, de gerne vil. Som det er berørt helt indledningsvis i specialet er det netop Rosas påstand, at modernitetens acceleration og fremmedgørelse risikerer at afholde os fra oplevelser af resonans – herunder de oplevelser, som vækker oprigtig glæde og begejstring, de oplevelser, som sætter aftryk og de tidspunkter, hvor vi i sandhed er forbundet til det, vi laver. Som Rosa udtrykker det, kan resonans defineres som de vibrationer, der opstår, når vi oprigtigt elsker vores liv og den aktuelle situation, vi indgår i (Rosa, 2014, del 3, Rosa, 2021, s. 17-18, Sonne, 2016 (1) samt Sonne, 2016 (2)). Bekymringen må i denne forbindelse være, om grundskolens elever i al travlhed og målrettethed går så stringent efter læring, som fører dem tættere på deres mål, at lysten, interessen, nysgerrigheden og udforskningen ikke får plads. Måske børnene, som det er Rosas bekymring med fremmedgørelse, helt glemmer jagten på de oplevelser, som vækker sand glæde og begejstring. De oplevelser, der beriger livet, i dette tilfælde skoletiden, med mening og ikke mindst de oplevelser, der giver børnene en fornemmelse af, hvad der betager og begejstrer dem – måske endda, hvad de i virkeligheden gerne vil med deres liv. På den anden side, i forlængelse af forrige afsnits blik på børn som soldater i konkurrencestatens tjeneste, så er det med den nuværende model nogle produktive og effektive samfundsborgere, der udviser ansvarlighed ved at bidrage til maskineriet, der kommer ud på den anden side. Måske det heller ikke er helt dårligt for konkurrencestaten allerede tidligt at introducere tanken om, at man faktisk ikke behøver, at være glad for det man laver. Som vores egen statsminister slår fast, må vi til at have aflivet den sejlivede myte, der er ved at opstå om, at det at gå på arbejde nødvendigvis skal være lystbetonet (Statsministeriet, 2022). En aflivning, som det tyder på, at grundskolen allerede er godt i gang med at effektuere.

Udover at det naturligvis har konsekvenser for kvaliteten af et skoleliv, når det fyldes med fremmedgørelse, så har det ligeledes konsekvenser for børn, når de, netop for at kunne praktisere målrettethed, pådømmes at tage stilling til afgørende spørgsmål omkring deres fremtid meget tidligt. Sidstnævnte er en bekymring, der i høj grad fylder blandt de interviewede børn. Som Calle, der går i 10. klasse helt rigtig peger på i interviewet *”så er det jo tidligt, som 14årig allerede at tage stilling til, hvad man vil om 20 eller 30 år”*. Et valg, som interviewet med Calle desuden understreger kun bliver sværere af, at også arbejdsmarkedet, som jo er det børnene skal forholde sig til, er karakteriseret ved et højt forandringstempo, og at det derfor er umuligt for børnene at kende deres reelle muligheder. Netop et kendetegn ved moderniteten, som Rosa peger på hænger sammen med

accelerationen af social forandring – herunder den førømtalte indskrænkning af nuet, som kaster usikkerhed over, hvad fremtiden mon vil byde på. Til eksempel fortæller Calle, at hans store drøm har været at blive bilmekaniker – særligt fordi han er meget optaget af mekanikken bag en klassisk bilmotor – men med udsigterne til udbredelsen af elbilerne er mekanikerbranchen en branche, som ændrer sig og efterspørgslen af klassiske mekanikere er ikke længere den samme. Et godt eksempel på, hvordan netop accelerationen af social forandring og den heraf affødte ustabilitet og uforudsigelighed gør et i forvejen uoverskueligt krav om målrettethed endnu sværere (Rosa, 2014, s. 22-26). På den anden side føler Calle sig nødsaget til netop at tage stilling, for ligesom Dennis, der er citeret ovenfor, så udtrykker han under interviewet høj grad af bevidsthed om, at han må målrette sin indsats i skolen efter sine mål for fremtiden. På samme måde udtrykker Louise, der går 9. klasse, hvordan hun føler sig stresset over snart at skulle tage endelig stilling til, hvad hun vil med sin fremtid: *”For en uge siden havde mig og min mor en snak om det. Fordi jeg føler sådan meget, at... det der med, at jeg er 15 år gammel og jeg skal bare lige om lidt tage stilling til, hvad jeg vil med resten af mit liv. Så det er sådan lidt stressende i forhold til det. Det der med, at man er 15 år og så skal man bare vælge. Og jeg har ingen idé om... altså jeg ved slet ikke, hvad de forskellige gymnasier er og hvad man skal og alt det der. Det bare uoverskueligt, synes jeg...”*.

Således giver specialets egen dataindsamling flere eksempler på, hvordan det kan udgøre en belastning for børn, når de føler sig pressede til at træffe afgørende beslutninger om deres fremtid, før de er klar. Dette i fuldkommen overensstemmelse med både Børns Vilkår og Børnerådet, som netop peger på, at mange elever er bekymrede, fordi de føler, at de alt for tidligt skal vide, hvad de vil med resten af deres liv. Det fremhæves i denne forbindelse, at børnene i særdeleshed føler sig pressede, når de i 8. klasse skal angive en retning for deres videre uddannelse. Mange børn fortæller hertil, at de ikke føler sig klar til at træffe et valg om deres fremtid allerede i 8. klasse og for flere føles kravet om at tage stilling til fremtiden så tidligt som et uoverkommeligt pres, der bl.a. er forbundet med frygt for, at det valg, man træffer, ikke er det rigtige (Børnerådet, 2018, s. 6 samt Børns Vilkår, 2020 (2), s. 55-56).

Det er oplagt at citere samfundsdebattør og forfatter Knud Romer, da han i Deadline i 2019 berører grundskolens forsøg på netop undgåelse af tidsspilde. Her omtaler han nemlig begge sider af samme sag – netop på den ene side, og som først beskrevet, at modernitetens skolebørn frarøves glæden ved at beskæftige sig med noget, der begejstrer dem og på den anden side at de presses til at tage meget tidlig stilling til, hvad de vil med deres uddannelsesmæssige fremtid.: *”Jeg vil give barndommen tilbage til børnene, tiden tilbage til børnene, lysten, fascinationen, at få lov til at*

famle, fejle, lege, finde ud af hvad man er god til (...) Nu har man skubbet uddannelsen så langt tilbage, at du jo nærmest når du er 12 og 14 skal vide, hvad du vil blive til en dag. Så skal du sammensætte din gymnasieuddannelse. Det er jo fuldstændig skørt. Hvorfor giver man dem ikke tid, fred, ro – så en gang, når du er 20, så find ud af, hvad fanden du er god til og så vælg og hvis du vælger forkert så vælg noget andet. Vi har jo den mest diagnosticerede generation i skolen (...). Man må spørge sig selv – hvis de hele tiden er bekymrede for, hvad skal det blive til, hvad kan jeg blive til, kan jeg klare mig, i stedet for, at de vokser op i en barndom og en ungdom i tryk forvisning om, at du skal nok få og finde din plads i livet i fred og ro – lad være med at bekymre dig (..) Lad dem dog være i fred. Børn er ikke midler, de er mål sig selv” (Romer, 2019).

Som Rosa påpeger med en henvisning til Weber, hersker der særligt i de protestantiske lande en etik baseret på en streng tidsdisciplin, hvor tidsspilde er gået hen og blevet den værste dødssynd (Rosa, 2014, s. 18). Det er præcis denne opfattelse man får af grundskolen, når den skynder sine elever igennem accelerationsmaskinen trods store konsekvenser for deres trivsel. Ironien er svær at overse – for på trods af at tidsspilde anses som den værste dødssynd, så er det kravet om tidsoptimering rettet mod børn, der lader til at være den største synd af alle. Romer rammer hovedet på sømmet, både hvad angår debatten og hvad angår specialets normative ideal, når han i al ophidselse opremser, hvad det er, det moderne skoleliv er ved at tage fra børnene - netop freden, roen, tiden og den trygge forvisning om, at det hele nok skal gå. Med andre ord får han således på sin helt egen måde gjort det soleklart, hvordan kravene rettet mod børn fra grundskolen i allerhøjeste grad kolliderer med idealet om børns ro i sindet i moderniteten.

Delkonklusion

Der er en ganske god grund til, at børns forhold til deres skole, uddannelse og fremtidige karriere fylder så meget, som det gør i dataindsamlingens interviews. Ligesom analysedel 1 viste, at accelerationen har stor betydning for børns sociale liv og venskaber i moderniteten, har denne analysedel vist, at det samme gør sig gældende for børns skoleliv. I særdeleshed føler børnene sig pressede af det præstations- og forventningspres, som er blevet en naturlig og accepteret del af grundskolen. Modernitetens børn kæmper i allerhøjeste grad for at hægte sig på præstationstoget, for de er udmærket bevidste om, at hvis de falder af, så er der ingen der venter på dem, mens de samler sig sammen igen. Rosas pointe om, at individet i moderniteten ikke blot kan standse op og stå af ræset - for det at stå stille er det samme som at sakke agterud - gør sig således bestemt

gældende for børns skoleliv i moderniteten og det er netop den velbegrundede frygt for at sakke bagud, der er fællesnævneren, når modernitetens børn tynghes i en sådan grad af præstationsræset, at det har store konsekvenser for deres trivsel.

Udover at skulle leve op til grundskolens krav om evig progression og præstation, så må modernitetens børn skynde sig med at tage stilling til, hvad de vil med deres fremtid. I grundskolens forsøg på tidsoptimering har dette flere fordele. Børnene kommer effektivt igennem maskineriet og i måltæthedens navn har den tidlige stillingtagen desuden den fordel, at den sikrer, at børn ikke spilder deres tid på ting, der ikke bringer dem tættere på deres mål. Resultatet er dog børn, som i høj grad er ramt af bekymring og uoverskuelighedsfølelse over at skulle træffe valg for deres fremtid, som de ikke føler sig klar til og ikke mindst børn, som går så stringent efter læring, der bringer dem tættere på deres mål, at glæden, lysten, interessen, nysgerrigheden og udforskningen ikke får plads. Som det er en af Rosas mest centrale pointer, fremgår det således tydeligt, at fremmedgørelsen, netop defineret som en tilstand, hvor mennesket frivilligt gør ting, det egentligt ikke rigtig har lyst til, bliver en naturlig følge af accelerationen – i dette tilfælde en naturlig konsekvens af børnenes ihærdige forsøg på at følge maskineriets fart.

I forlængelse af ovenstående peger denne analysedel 2 på, at grundskolens børn er underlagt en præstations- og konkurrencekultur, hvor sigtekornene netop er indstillet på udviklingen af effektive, kompetente og opportunistiske individer med færdigheder, som gør dem attraktive for arbejdsmarkedet og hermed til gode soldater i konkurrencestatens tjeneste. Samtidig individer, der, ligesom ægte elitesportsudøvere, formår at bide smerten i sig for at opnå deres mål og som forstår sig på den commonsense-betragtning, at det ikke nødvendigvis skal være fornøjeligt at være barn i modernitetens grundskole.

Det er fristende her afslutningsvis for denne analysedel at vende tilbage til Romers bøn til grundskolen om at lade børnene ”være i fred”. Dette i naturlig forlængelse af hans problematisering af, at modernitetens børn konsekvent er bekymrede for, hvad de skal blive til. For som beskrevet rammer Romer hovedet på sømmet, når han fremhæver, hvad det er, der gambles med, når børn betragtes som midler og ikke mål i sig selv og når de i denne forbindelse stilles overfor grundskolens evige krav om måltæthed, præstation og progression. Det er netop den trygge forvisning om, at det hele nok skal gå og at de nok skal finde deres plads i livet. Det er deres ro i sindet, der er på spil.

Del 4: Afsluttende afsnit

Konklusion

Rosa hævder, at acceleration og fremmedgørelse kan betragtes som den største hindring for realiseringen af det gode liv i moderniteten (Rosa, 2014, s. 13). I tråd hermed må dette speciales konklusion være, at acceleration og fremmedgørelse, som et helt gennemgående kendetegn ved børns liv i moderniteten, har graverende konsekvenser for kvaliteten af et børneliv. I særdeleshed har specialet vist, at accelerationen og de heraf affødte krav og forventninger til modernitetens børn om at følge med hamsterhjulets fart forringer betingelserne for børns ro i sindet. Modernitetens børn er underlagt krav og forventninger om evig præstation – ikke alene rettet fra skoleregi, men også fra deres sociale liv og venskaber og børnene er udmærket bevidste om, at det har konsekvenser ikke at slå til. I moderniteten ligger intet nemlig fast. Er du ikke tilstrækkelig interessant, tilstrækkelig sjov, tilstrækkelig glad eller tilstrækkelig tilgængelig, så risikerer du at miste din position i vennegruppen. Og hæfter du dig ikke på præstationstoget i skolen og lever op til forventningerne om progression og præstation, så er selvsamme præstationstog kørt videre og snart er det helt uden for rækkevidde. Med sig har det taget drømmene for din fremtid.

Rosa beskriver moderniteten som et altopslugende hav af krav og specialets analyse viser på tydeligste vis, hvordan børnene kæmper for at undgå druknedød – netop overbeviste om, at konsekvenserne ved at tage det hvil, de har brug for, er værre end konsekvenserne ved at fortsætte kampen. Resultatet er børn, der er så pressede over at leve op til kravene og forventningerne omkring dem, at det har alvorlige konsekvenser for deres trivsel. Modernitetens børn er fortravlede, pressede, stressede og bekymrede og efterhånden er deres hverdagsliv fyldt så meget op af fremmedgørende krav og forpligtigelser, at de glæder, der burde kendetegne barndommen – friheden, lysten, legen og fascinationen – er svære at opspore. Rosas billede af at det moderne menneske er som fanget på en rulletrappe, der kører i den forkerte retning, er slående. Billedet af at livet kan føles som at bestige en bakke, der er uendelig, er mindst ligeså rammende – om end endnu mere trist, når metaforen kommer fra en 13årig meget presset pige. Den vidner nemlig om børnenes følelse af, at de aldrig helt kan nå i mål og ikke mindst vidner den om erkendelsen af, at modernitetens børn aldrig kan have helt ro i sindet.

Perspektivering

I et speciale i socialt arbejde er det oplagt, trods det kan ligge implicit, også helt eksplicit at forholde sig til specialets relevans for det sociale arbejdes felt. En sådan forholden vil netop være formålet med denne perspektivering.

I et evigt foranderligt landskab af sociale problemer står det sociale arbejde løbende overfor nye former for problemstillinger, hvor løsninger af disse kræver et konsekvent kritisk blik på det sociale arbejdes praksis – herunder en løbende tilpasning af det sociale arbejde efter aktuelt herskende udviklingstræk og behov. Sociale problemer er ikke uforanderlige størrelser og løsningerne af disse findes ikke i evigt gyldige opskrifter. Det sociale arbejdes udformning må derfor ikke betragtes som noget selvfølgeligt, men bør løbende diskuteres og revurderes og således bør et kritisk blik på egen praksis have en helt afgørende rolle i udviklingen af velfærdstaten (Ejrnæs, 2016, s. 6). I denne forbindelse spiller et kritisk teoretisk perspektiv en afgørende rolle. For netop den kritiske teoris sigte efter at rejse begrundet kritik af udviklingstræk, som står i vejen for menneskelig frigørelse, vil være afgørende for at kunne identificere og hermed også afhjælpe flere nyere former for udsathed i det sociale arbejdes felt. At rette opmærksomhed mod og at give et nuanceret indblik i karakteren af nyere former for udsathed udgør således de første skridt på vejen mod relevante løsninger af sociale problemer. Et godt og relevant eksempel kan være den traditionelle måde, hvorpå vi anskuer udsathed i det sociale arbejde med både børn og unge. Udsathed hos børn og unge kobles typisk til udsagn om, at børnene eller de unge har "komplekse problemstillinger", at de er "omsorgssvigtede", "sårbare" eller har været udsat for "overgreb" og "misbrug" og samme traditionelle forståelser af udsathed går igen, hvis man ser på den tilgængelige viden om beskyttelses- og risikofaktorer – et velkendt redskab i det sociale arbejdes felt til at vurdere om et barn eller en ung kan være på vej mod udsathed (Frørup, 2015, s. 110 samt Socialstyrelsen, 2020). Problemet er, at disse gældende forståelser af udsathed ikke indfanger de børn og unge, som lider under præstationssamfundets faste greb om dem. Præcis som det også er pointen i CeFUs tidligere omtalte undersøgelser, har udsatheden fået et nyt ansigt. Udsathed på børne- og ungeområdet har ændret karakter og dette understreger i den grad behovet for et kritisk teoretisk blik på de børn og unge, som lider under modernitetens evindelige præstationspres. For som beskrevet - kender vi ikke problemet, så finder vi ganske enkelt ikke løsningen.

Et speciale som dette er således relevant for det sociale arbejdes felt, fordi det sætter fokus på og bidrager med indsigt i nogle af de nyere former for udsathed, som moderniteten bringer med sig ind i barndommen. Som også beskrevet i specialets metodedel er det et bevidst valg, at specialet har været optaget af de konsekvenser, som modernitetens kendetegn har for ”ganske gennemsnitlige” børns trivsel. Et helt relevant fokus for det sociale arbejdes felt, da disse børn, som vist og udspecificeret, i allerhøjeste grad lider under modernitetens pres og det sociale arbejdes felt netop har til opgave både at forebygge og at afhjælpe udviklingen af sociale problemer, herunder bekymringer om mistrivsel hos børn (Social- og ældreministeriet, 2005, §11 samt kap. 11).

En anden målgruppe, som ikke har haft samme fokus i specialet, men som er mindst ligeså relevant at forholde sig til, er de børn og unge, som i forvejen tilhører en mere udsat og sårbar gruppe. For når præstationssamfundets krav og forventninger presser ganske gennemsnitlige børn, som det er belyst, hvad betyder disse krav og forventninger så for dem, som i forvejen betragtes som udsatte og dem som i forvejen har svært ved at passe ind? I den videnskabelige undersøgelse *”Hvem er de unge på kanten af det danske samfund?”*, som beskæftiger sig med de mest udsatte unge i Danmark, er det netop en vigtig pointe, at den herskende præstationskultur, hvor det almindelige i stigende grad bliver at skulle efterstræbe det perfekte, risikerer at betyde, at marginaliseringen af i forvejen udsatte unge tager til (Katznelson, Jørgensen og Sørensen, 2015, s. 9 og s. 14). Der peges i denne forbindelse på, at normalitetsfeltet er indsnævret – dette forstået på den måde, at det bliver sværere og sværere for de i forvejen udsatte unge, at nå målet om at passe ind og blive del af normaliteten. Sandheden blandt udsatte unge om at de skiller sig ud, er svær at undgå – for mens de selv har problemer med at håndtere livet, synes alle andre at mestre det til perfektion (Katznelson, Jørgensen og Sørensen, 2015, s. 24 og s. 26). Og netop optagetheden af at passe ind – at være ligesom de andre - fylder. De unge er yderst optagede af det ”normale” - nogle orienterer sig aktivt mod det, andre orienterer sig i opposition til det, men uanset strategi så sætter det særlige udfordringer for de udsatte unge, at normalitetsfeltet ser ud til at være sværere og sværere for dem at blive del af (Katznelson, Jørgensen og Sørensen, 2015, s. 43-44).

Således har specialet stor relevans for det sociale arbejdes felt. Det kritisk teoretiske blik på moderniteten er, som beskrevet, helt afgørende for en identificering og en forståelse af aktuelt herskende udviklingstræk og ikke mindst for en forståelse af de aktuelt herskende former for udsathed, som det sociale arbejde netop har til opgave både at forebygge og at afhjælpe. Dette uanset om målgruppen er de børn, der - pressede til det yderste - løber forpustede rundt i

hamsterhjulet, - om målgruppen er de børn, der falder af og slår sig i faldet eller om målgruppen er dem, som egentligt aldrig har haft en reel chance for at hægte sig på. På en eller anden måde er de alle tabere i samme spil og det vil være det sociale arbejdes store udfordring netop at have øje for både kompleksiteten og for afvigelsen fra de mere klassiske former for udsathed. En opgave som grundige og nuancerede beskrivelser af aktuelt herskende udviklingstræk i allerhøjeste grad vil bidrage til at løfte.

Litteraturliste

- Bauman, Zygmunt (2006), *Flydende modernitet*, København, Hans Reitzels Forlag
- Børnerådet (2018), *Børneindblik 1/18*, Børnerådet
- Børns Vilkår (2020) (1), *Pres og stress – krop, køn og digital adfærd*, Børns Vilkår og Trygfonden
- Børns Vilkår (2020) (2), *Pres og stress – skolen og det trygge klassemiljø*, Børns Vilkår og Trygfonden
- CeFU (u.å.), *Ny udsathed*, sidst besøgt d. 2. marts 2022 på <https://www.cefudk.dk/emner/forskning-samarbejde/livsstil-og-sundhed/ny-udsathed.aspx>
- Ejrnæs, Morten (2016), *Kritikkens rolle i udviklingen af velfærdssamfund*, Tidsskrift for Socialpolitisk Forening (6), s. 6-10
- Frørup, Anna Kathrine (2015), *Udsat eller sat ud? Hvordan taler vi om "udsatte børn og unge"?*, kap. 8 i: Erlandsen, Torsten, Jensen, Niels Rosendal, Langager, Søren og Petersen, Kirsten Elisa, *Udsatte børn og unge. En grundbog*, København, Hans Reitzels Forlag
- Headspace (u.å.), sidst besøgt d. 17. dec. 2021 på <https://www.headspace.dk>
- Honneth, Axel, redigeret af: Rasmus Willig (2003), *Behovet for anerkendelse – en tekstsamling*, København, Hans Reitzels Forlag
- Järvinen, Margaretha og Mik-Meyer, Nanna (2017), *Kvalitativ analyse – Syv traditioner*, Hans Reitzels Forlag, 1. udgave, 2. oplag
- Juul, Søren (2016), *Afvigelse og socialpolitik i diagnosesamfundet*, kap. 27 i: Elm Larsen, Jørgen og Møller, Iver Hornemann (red.), *Socialpolitik*, København, Hans Reitzels Forlag, 4. udgave
- Juul, Søren (2017), *Selvets Kultur*, Hans Reitzels Forlag
- Juul, Søren, Larsen, Jørgen Elm og Kristensen, Jytte (2020), *Sociologibogen*, København, Forlaget Columbus, 2. udgave, 1. oplag
- Juul, Søren og Pedersen, Kirsten Bransholm (2012), *Samfundsvidenskabernes videnskabsteori – En indføring*, København, Hans Reitzels Forlag
- Katznelson, Noemi et al. (2021), *Ny udsathed: nuancer i forståelser af psykisk mistrivsel*, Nordisk tidsskrift for ungdomsforskning (2), s. 83-103

- Katznelson, Noemi, Jørgensen, Helene Elisabeth Dam og Sørensen, Niels Ulrik (2015), *Hvem er de unge på kanten af det danske samfund? Om hverdagsliv, ungdomskulturer og indsatser, der gør en forskel*, Aalborg, Aalborg Universitetsforlag, s. 9-44
- Kvale, Steinar og Brinkmann, Svend (2015), *Interview – Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*, København, Hans Reitzels Forlag, 3. udgave, 1. oplag
- Social- og Ældreministeriet (2005), *Lov om social service*, Social- og ældreministeriet
- Martinsen, Bente og Norlyk, Annelise (2011), *Tre kvalitative forskningstilgange*, Fagbladet Sygeplejersken (12), s. 64-68
- Olesen, Søren Peter og Monrad, Merete (2018), *Forskningsmetode i socialt arbejde*, København, Hans Reitzels Forlag
- Petersen, Anders (2016), *Præstationssamfundet*, København, Hans Reitzels Forlag
- Red Barnet (2022), *Hvad er en streak?*, sidst besøgt d. 19. januar 2022 på <https://redbarnet.dk/forældre/leksikon/hvad-er-en-streak/>
- Roald, Tone og Køppe, Simo (2008), *Generalisering i kvalitative metoder*, Psyke og Logos (29), s. 86-99
- Romer, Knud (2019, 10. marts), *Knud Romer* [video], Youtube, sidst besøgt d. 17. marts 2022 på <https://www.youtube.com/watch?v=gRR2KbRWoZk>
- Rosa, Hartmut (2014), *Fremmedgørelse og acceleration*, København, Hans Reitzels Forlag
- Rosa, Hartmut (2021), *Resonans*, Frederiksberg, Eksistensen, 1. udgave, 3 oplag
- Sonne, Mathias (2016, 8. august) (1), *Resonans kan være svaret på en tid, hvor der ikke svares*, Dagbladet Information
- Sonne, Mathias (2016, 8. august) (2), *Kan du stadig høre verden?*, Dagbladet Information
- Sociale Medier (2022), *Hvad er snapchat?*, sidst besøgt d. 19. januar 2022 på <https://www.socialemedier.dk/hvad-er-snapchat/>
- Socialstyrelsen (2022), *Risiko- og beskyttelsesfaktorer*, sidst besøgt d. 1. april 2022 på <https://vidensportal.dk/temaer/opsporing-1/risiko-og-beskyttelsesfaktorer>
- Statsministeriet (2022), *Pressemøde d. 7. september 2021*, sidst besøgt d. 22. marts 2022 på <https://www.stm.dk/presse/pressemoedearkiv/pressemøde-den-7-september.2021/>
- Aarhus Universitet (2019, 9. oktober), *Hartmut Rosa* [video], Youtube, sidst besøgt d. 17. marts 2022 på https://www.youtube.com/watch?v=sAyC_o3QJ7s&t=2295s

